

THE NATIONAL CREDIT ACT, 2005
(NAWU WA TIKO WA SWIKWELETI)

**'Hinkwaswo leswi u faneleke ku swi tiva hi
National Credit Act (Nawu wa Tiko wa Swikweleti)'**

Vholumu 1: 2007

RITO RO RHANGA

Xibukwana lexi xi tirha tani hi makombandlela eka nawu wa National Credit Act 34/2005 (NCA) (Nawu wa Tiko wa Swikweleti) lowu wu tlhelaku wu tiviwa tani hi 'Nawu'. I wa vanhu lava va tekaku swikweleti hi ndlela ya mali yo lomba, ku hirha, nxavo wa switolimende, khadi ya mali yo lomba (credit card) kumbe ku kuma nhundzu kumbe vutirheli hi xikweleti, na swin'wana swo tano eka munyiketi wa xikweleti. I ya ku tlhela yi tirhisiwa hi vanhu kumbe minhlangano leyi yi tirhaku tani hi vahlanganisi eka swa swikweleti (credit intermediaries) tani hi tisenthara ta switsundzuxo, vatrihela tiyuniyoni ta vatrhi na swibukwana swa vuxokoxoko eka vaxavi (vakoloti) eka swifundzhankulu. I matshalatshala ya ku olovisa leswi nga vekeriwa eka Nawu leswi khumbaka muxavi (mukoloti). Xibukwana lexi a xi bohi hi nawu. Loko ku ri na ku kanakana hi nhlamuselo na laha ku tirhaka swiyenge swa Nawu, ku fanele ku langutiwa swiyenge leswi faneleke eka nawu, na swinawana swa mafambiselo (regulations).

Loko u tirhisa xibukwana, hi kombela leswaku u lemuka leswaku emakumu ka Kavanyisa kun'wana na kun'wana (chaptara), ku na glosari (nhlamuselo ya marito) ku olovisa nhlamuselo ya matheme ku pfuneta muxavi (mukoloti) loyi a nga va ku na vutivi byo ka byi nga ringanangi hi matheme ya ta swikweleti. Laha swi kotekaka, swiyenge leswi faneleke swa Nawu, swi kombisiwile, loko muhlayi a lava ku kuma nhlamuselo hi vuenti eka nhlokomhaka leyi ku vulavuriwaku hi yona.

LESWI NGA NDZENI

1	Matimu ya Nawu wa National Credit Act (Nawu wa Tiko wa Swikweleti)	3
2	Timfanelo ta vaxavi (vakoloti)	10
3	Mintwanano ya swikweleti	18
4	Fambiselo ra swa ku maketa	29
5	Swi dya vungani (costs)	33
6	Ku herisa, ku ttherisela na ku hakela xikweleti nkarhi wa ntwanano wu nga si hela	41
7	Ku tsandzeka ku hakela no sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti	47
8	Ku tsundzuxiwa hi swikweleti	52
9	Tibyuro ta swikweleti na vutivi hi swikweleti	60
10	Timholovo na swivilelo	70
11	Ku tshikilela ku tirhisiwa ka nawu wa National Credit Act (Nawu wa Tiko wa Swikweleti)	76
12	Van'wana lava ku nga khumbaniwaku na vona va swipfuneto	81

Kavanyisa ka 1

MATIMU HI NAWU WA *NATIONAL CREDIT ACT* (NAWU WA TIKO WA SWIKWELETI)

Xikongomelo xa kavanyisa loko i ku nyiketa muxavi (mukoloti) nhlamuselo yo nava hi NAWU, hi ku hlamula swivutiso leswi landzaku hi Nawu:-

- Hikokwalaho ka yini ku sunguriwile Nawu?
- Incini xikongomelo xa Nawu?
- Xana hi vahi vanyiketi va swikweleti lava Nawu wu va lawulaka?
- Xana hi yihi mintwanano ya swikweleti leswi Nawu wu yi lawulaka?

Nawu wa *National Credit Act* (Nawu wa Tiko wa Swikweleti) wu sunguleriwe ku:

- Ku promota (ku yisa emahlweni) vutomi lebyinene eka swa ikhonomi na vuhlayiseki bya vanhu va Afrika Dzonga
- Ku promota (yisa emahlweni) fambiselo ra timakete ta swikweleti lerinene na leri tirhelaka erivaleni
- Ku sirhelela vaxavi na vakoloti na timfanelo ta vona eka maraka wa swikweleti

- Ku lawula hinkwavo **vanyiketi va swikweleti, Vatsundzuxi hi Swikweleti na tibyuro ta swikweleti**
- Ku hunguta vudurhi bya swikweleti
- Ku endla leswaku mafambiselo ya ringanana exikarhi ka vanyiketi va swikweleti hi ku ringananisa ndlela leyi swikweleti swi nyiketiwaka hi yona hi vanyiketi va swikweleti, leswaku vaxavi (vakoloti) va ta kota ku pimanisa (compare) leswi swi nyiketiwaka.

Xikongomelo xa Nawu wa swikweleti i ku:

- **Ku olovisa no fanananisa ndlela leyi vutivi hi swikweleti byi humeseriwaka erivaleni hi yona eka mintwanano ya swikweleti.** Nawu wu hlamusela ndlela leyi vanyiketi va swikweleti va faneleke ku nyiketa vutivi hi yona makongomana na mintwanano ya swikweleti. Nawu wu tlhela wu lava leswaku vanyiketi va swikweleti va nyiketa vutivi hi ririmi ro olova leri vaxavi va ri twisisaka. Xikongomelo xa leswi, hi leswaku vaxavi va fanele ku kota ku hlaya no twisisa vutivi leswaku va ta kota ku pimanisa vutivi hi mintwanano ya swikweleti eka vanyiketi va swikweleti vo hambana leswaku va ta kota ku langa va ri na vutivi lebyinene.
- **Ku lawula tibyuro ta swikweleti na vutivi lebyi va byi hlayisaka eka tirhekhodo ta vaxavi.** Nawu wu hlamusela muxaka wa vutivi lebyi tibyuro ta swikweleti ti nga byi hlayisaka hi vaxavi, na leswaku vutivi lebyi byi kumekisa ku yini, byi tirhisiwa ku yina, na leswaku byi nga hlayisiwa nkarhi wo tani hi kwihi eka tirhekhodo. Swa nkoka ngopfu, hi leswaku Nawu wu na xikongomelo xo tiyisa leswaku tibyuro ta swikweleti tihlayisa vutivi lebyi nga ntiyiso hi vaxavi.

- **Ku tiyisa leswaku hinkwaswo leswi kongomaneke na swikweleti swi khomiwa hi ndlela yo fanana hi vanyiketi va swikweleti vo hambana.** Swilo swo lomba (credit product) swi vula ndlela leyi vanyiketi va swikweleti va nyiketaku hi yona xikweleti eka muxavi. Swikombiso swa swikweleti (credit products) swi katsa mali yo lomba eka akhawunti ya ticheke leyi vuriwaka *overdraft*, tikhadi ta mali yo lomba (credit cards), timali to lomba eka munhu xiviri, tiakhawunti ta swa ku ambala na fenichara. Xikongomelo i ku tiyisa leswaku muxavi wa switiva leswaku vanyiketi va swikweleti hinkwavo va ta khoma swilo swa swikweleti hi ndlela yo fanana.
- **Ku pfuna vaxavi lava va nga na swikweleti swo tlula mpimo leswaku va hlela swikweleti swa vona hi vuntshwa.** Nawu wu nyiketa vaxavi, lava va nga kotiku ku hakela swikweleti swa vona hi n'hweti, hi ku landza mintwanano ya swikelweti, ku pfuniwa hi Vatsundzuxi hi Swikweleti (Debt Counsellors), ku hlela hi vuntshwa mahakelelo ya vona ya swikweleti na vanyiketi va swikweleti. Nawu wu tlhela wu va na xikongomelo xa ku sivela leswaku vaxavi va nga ngeni ku tlula mpimo eka swikweleti no khutaza vanyiketi va swikweleti leswaku va nyiketa swikweleti hi ndlela leyi nga na vutihlamuleri yi nga ri ku ya vusopfa.
- **Ku va na mulawuri wun'we (regulator) loyi a nga ta lawula makete hinkwayo ya ta swikweleti loyi ku nga *National Credit Regulator (NCR)* (Mulawuri wa Tiko wa ta Swikweleti).** Nawu wu sungula NCR, leyi ku nga yona leyi nga na vutihlamuleri byo tiyisa leswaku Nawu lowu wa landzeleriwa. Vanyiketi va swikweleti ku laveka leswaku va rejistara na nhlngano lowu leswaku va ta tirha hi ndlela leyi nga nawini. Vaxavi va nga

nghenisa swivilelo swa makongomana na vanyiketi va swikweleti na tibyuro ta swikweleti eka NCR loko va nga kotangi ku ntlhantlha swirhalanganyi swa vona hi ku kongomana na vanyiketi va swikweleti kumbe byuro ta swikweleti.

- **Ku sungula *National Consumer Tribunal* (Huvo ya Tiko ya vaxavi na vakoloti) ku ahlula timhaka leti kongomaneke na Nawu lowu.** Nawu wu tlhela wu sungula na *National Consumer Tribunal* (Huvo ya Tiko ya vaxavi na vakoloti) leyi ku nga khoto leyi yi tiyimeleke ya vaxavi, leyi nga na ntirho wa ku yingisela timhaka no endla swileriso leswi swi kongomaneke na swivilelo na timholovo ta vaxavi makongomana na vanyiketi va swikweleti, ku tluriwa ka Nawu lowu na swiboho swa Mulawuri (Regulator)

Nawu wa Tiko wa Swikweleti wu lawula:

- Tibangi
- Valombisi va mali leyitsongo
- Mavhengele lamakulu yo xavisa swambalo na fenichara
- Mabindzu hinkwawo, tikhampani, ti-close corporation na vanhu xiviri lava va endlaku bindzu hi swikweleti, va nyikaka mali yo lomba, kumbe ku chaja ntswalo eka tiakhawunti leti ti nga hakeriwangiku hi nkarhi.

Na kambe, wu tlhela wu lawula tibyuro ta swikweleti na Vatsundzuxi hi Swikweleti.

Nawu wu lawula mintwanano ya swikweleti leyi landzaka:

- Tibhondo ta minxavo ya tiyindlu
- Timali to lomba to fana na tikhadi ta mavhengele, timali to lomba eka ekhawunti ya ticheke (overdrafts), tikhadi ta mali yo lomba (credit cards), tikhadi ta tigaraji, timali to lomba eka munhu xiviri, minxaviso ya switolimende, ku hirha, ku cincanisa hi nhundzu (pawn), na minxavo ya tidiskhawunti.
- **Swikweleti swa ta nhluvuko**
- **Swikweleti leswi nga kongomangiku (incidental credit)**
- Tigaranti ta swikweleti.

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

- **Munyiketi wa xikweleti** – tlhelo leri ri lombisaka mali kumbe ku nyiketa xikweleti eka munhu ehansi ka ntwanano wa xikweleti
- **Vatsundzuxi hi swikweleti** - vanhu lava va nga tsarisa na NCR, lava va pfunetaka vaxavi lava va ngheneke ku tlula mpimo eka swikweleti, leswaku va ta lulamisa mahakelelo ya xikweleti, hi ku vulavurisana na vanyiketi va swikweleti, ku katsa ku kuma xileriso xa khoto hi vito ra vaxavi (vakoloti).
- **Tibyuro ta swikweleti** – minhlangano leyi yi:
 - ↳ tihlayisa no nyiketa hi vutivi bya mahakelelo ya munhu (xikweleti) no amukela swiviko kumbe ku endla mindzavisiso hi swikombelo swa swikweleti, mintwanano ya swikweleti, matimu ya mahakelelo ya swikweleti na ndlela leyi munhu a hakerisaku xiswona swikweleti;
 - ↳ ku hlengeleta no hlayisa vutivi byo huma eka swiviko, leswi nga na vutivi lebyi nga hlamuseriwa laha henhla;
 - ↳ ku nyiketa swiviko hi ku landza vutivi lebyi ku vulavuriwaka hi byona laha henhla.

Ntwanano wa xikweleti – i ntwanano lowu eka wona munyiketi wa xikweleti a xaviselaka muxavi nhundzu kumbe ku n'wi lumba mali. Muxavi u rindzeriwe leswaku a pfumela nkarhi na vuxokoxoko no sayina ntwanano. Ntwanano wu ta va na vutivi hi nchumu lowu ku endliwaku xikweleti hi wona lowu muxavi a nga endla xikombelo xa xona na swona a nyiketiwaka xona. Vutivi lebyi byi fanele ku katsa swivutiso swo fana na nkarhi wa ku hakeriwa ka xikweleti, inxuwarense, ntswalo na timali tin'wana leti chajiwaka, na leswaku ku ta humelela yini loko muxavi a tsandzeka ku hakela switolimende swa yena.

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

Xikweleti xa ta nhluvuko – i xikweleti xa muxaka wo karhi lexi xi endliwaka no hlamuseriwa eka Nawu wa Tiko wa Swikweleti. Hi ku landza Nawu, ku na tinxaka tinharhu ta xikweleti xa ta nhluvuko, timali to lomba hi xikongomelo xa dyondzo, mali yo lomba yo aka, ku kurisa yindlu ya ntsengo wa le hansi, na timali to lomba eka mabindzu lamatsongo na ya le xikarhi.

Swikweleti leswi nga kongomangiku - Loko ntwanano wo sungula wa nxaviselano ya nhundzu na vutirheli wu ngheneriwa exikarhi ka muxavi na muxavi, xikongomelo a hi ku nyiketa xikweleti eka muxavi. Hi marito man'wana, a hi ntwanano wa xikweleti, kambe hikuva muxavi a tsandzeka ku hakelela nhundzu kumbe vutirheli hi nkarhi hi siku leri nga vekiwa, ku va na mali yo karhi leyi yi hakerisiwaka kumbe ku chajiwa leyi yi ngeteleriwaka eka ntsengo lowu faneleke ku hakeriwa. Ntwanano kutani wu ta vitiwa ntwanano wa xikweleti lexi xi nga kongomangiku (incidental credit agreement). Xikombiso xa xikweleti lexi nga kongomangiku ku nga va akhawunti ya masipala leyi yi nga hakeriwangiku hi nkarhi kumbe akhawunti ya dokodela.

(Swiyenge 5, 8, 10, 12, na 26)

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Timfanelo ta muxavi kumbe mukoloti (Kavanyisa ka 2)
- Mintwanano ya xikweleti (Kavanyisa ka 3)
- Tibyuro ta swikweleti (Kavanyisa ka 9)
- Timholovo ta swivilelo (Kavanyisa ka 10)
- Ku tshikilela ku tirha ka NAWU (Kavanyisa ka 11)

Kavanyisa ka 2

TIMFANELO TA VAXAVI (VAKOLOTI)

Nawu wa *National Credit Act* (Nawu wa Tiko wa Swikweleti) wu tiyisa timfanelo ta vaxavi (vakoloti), leti ku nga ta vulavuriwa hi tona eka kavanyisa loku:

- Mfanelo ya ku endla xikombelo xa xikweleti
- Mfanelo ya ku ka u nga khomiwi hi xihlawuhlawa loko u endla xikombelo xa xikweleti
- Mfanelo ya ku nyiketiwa swivangelo loko xikombelo xa wena xa xikweleti xi ariwa
- Mfanelo ya ku nyiketiwa tidokumente hi ririmu ra ximfumo leri muxavi (mukoloti) a ri twisisaka
- Mfanelo ya ku nyiketiwa tidokumente (matsalwa ya ximfumo) hi ririmi leri ri twisisekaka
- Mfanelo ya ku nyiketiwa tidokumente (matsalwa ya ximfumo) makongomana na xikweleti lexi endliwaka
- Mfanelo ya ku khomiwa hi xihundla ka vutivi bya munhu xivirhi
- Mfanelo ya ku fikelela na ku phikiza vutivi lebyi nga le ka byuro ya swikweleti
- Mfanelo ya ku amukela switatimende hi minkarhi na minkarhi.

Mfanelo ya ku endla xikombelo xa xikweleti

Nawu wa *National Credit Act* (Nawu wa Tiko wa Swikweleti) wu nyiketa munhu un'wana na un'wana, hambu i munhu xiviri, ntlawa wa vanhu, kumbe khampani, va na mfanelo ya ku endla xikombelo xa xikweleti eka munyiketi wa xikweleti wun'wana na wun'wana. Mfanelo leyi, a yi siveli munyiketi wa xikweleti ku ala ku nyiketa xikweleti, ntsena loko ku ri leswaku xivangelo xa ku ala ku nyiketa xikweleti xi endlwe hi ku landza matirhelo ya bindzu ya ntolovelo hi fambiselo ra **nkambelo wa ku vona vunghozi bya xikweleti**.

(Xiyenge 60)

Mfanelo ya ku ka u nga khomiwi hi xihlawuhlawu loko u endla xikombelo xa xikweleti

Vaxavi (vakoloti) lava va endlaku xikombelo xa xikweleti va tlhela va sirheleriwa eka ku khomiwa hi xihlawuhlawu hi munyiketi wa swikweleti. Nawu wu tlhela wu sivela vanyiketi va swikweleti ku khoma vaxavi (vakoloti) hi xihlawuhlawu xa muvala, muxaka, malembe, ku va xirho xa vandla ra tipolotiki ro karhi, ku voyamela eka tlhelo ro karhi hi ta swa ku rhandzana na va rimbewu ro karhi (sexual orientation), ku kholelwa eka swokarhi hi vugandzeri, ku va xirho xa yuniyoni ya vahirhi yo karhi. Muxavi (mukoloti) loyi hi ku vona ka yena a vonaku leswaku u khomiwe hi xihlawuhlawu hikokwalaho ka swivangelo leswi, a nga teka goza ro kongomana na munyiketi wa xikweleti hi ku tirhisa Khoto ya Ndzinganano (Equality Court) kumbe a ngenisa xivilelo eka Mulawuri wa swa Swikeleti wa Tiko loyi ku nga *National Credit Regulator* loyi a nga ta yisa mhaka eka Khoto ya Ndzinganano.

(Xiyenge 61)

Mfanelo ya ku nyiketiwa swivangelo loko xikombelo xa wena xa xikweleti xi ariwa

Nawu wa *National Credit Act* (NawuTiko wa Swikweleti) wu nyiketa vaxavi (vakoloti), lava swikombelo swa vona swa swikweleti swi nga ariwa hi munyiketi wa swikweleti, mfanelo ya ku kuma swivangelo leswi tsariweke leswi hlamuselaka leswaku hikokwalaho ka yini xikombelo swa vona swi ariwile. Loko xiboho xa ku alela muxavi (mukoloti) xikweleti xi endlwe hikokwalaho ka xiviko lexi xi nga ri ku lexinene lexi xi humeka eka va byuro ya swikweleti, Nawu wu vula leswaku munyiketi wa swikweleti u fanele ku nyiketa muxavi (mukoloti) hi ku tsala, vito, adrese na vuxokoxoko byin'wana bya ku khumbana bya byuro ya swikweleti leyi yi nga nyiketa munyiketi wa swikweleti vutivi byeleyo.

(Xiyenge 62)

Mfanelo ya ku nyiketiwa tidokumente hi ririmi ra ximfumo leri muxavi (mukoloti) a ri twisisaka

Muxavi (mukoloti) u na mfanelo ya ku amukela tidokumente eka munyiketi wa swikweleti hi ririmi ra ximfumo leri a ri twisisaka. Tidokumente leti munyiketi wa swikweleti a faneleke ku nyiketa muxavi (mukoloti) ti katsa ntwanano wa xikweleti, ti-quotation na switatimende. Xilaveko lexi, kambe xi fambisana na xivangelo lexi twalaka na swilo swo fana na ku tirhisiwa, ku koteka, ntsengo wa mali leyi tirhisiwaka, xifundzha, na swilaveko swa vaxavi leswi swi nyiketiwaka hi munyiketi wa swikweleti. Munyiketi wa swikweleti u fanele ku endla xigangiso kumbe xiringanyeto (proposal) eka NCR hi tindzimi leti a kunguhataka ku ti titirhisa eka tidokumende ta yena na swona NCR yi fanele ku amukela xiringanyeto lexi.

(Xiyenge 63)

Mfanelo ya ku nyiketiwa tidokumende (matsalwa ya ximfumo) hi ririmi leri ri twisisekaka

Muxavi (mukoloti) u na mfanelo ya ku amukela vutivi na tidokumente hi ririmi leri ri twisisekaka (plain language). Leswi swi vula leswaku vundzeni, nhlamuselo na nkoka wa dokumende swi fanele swi olova ku swi twisisa. Hi makongomana na *National Credit Regulator* - NCR (Mulawuri wa Tiko wa Swikweleti) a nga humesa makombandlela ku kombisa leswaku xana hi swihi leswi swi nga amukeriwaka tani hi 'ririmi ro twisiseka' ("plain language").

(Xiyenge 64)

Mfanelo ya ku nyiketiwa tidokumente (matsalwa ya ximfumo) makongomana na xikweleti lexi endliwaka

Nawu wu nyiketa mukoloti mfanelo ya ku amukela tidokumente leti fambelanaku na ntwanano wa swikweleti hi ndlela leyi yi hlawuriwaka hi mukoloti. Mukoloti a nga langa ndlela leyi a lavaku ku amukela hi yona tidokumende hi yena n'winyi xiviri eka ndzhawu ya munyiketi wa swikweleti, hi fekisi, hi email kumbe hi pheji leri printekaku ra web. Mukoloti u na mfanelo ya ku amukela khopi ya tidokumente eka munyiketi wa swikweleti, handle ko hakela, kambe loko mukoloti a kombela khopi yin'wana ya ku siva leyi nga lahleka ku nga si hela lembe endzhaku ka loko a kume tidokumente to sungula (original documents). Kambe loko a lava tidokumente tin'wana to ngetela, mukoloti u ta rindzeriwa ku hakela munyiketi wa swikweleti.

(Xiyenge 65)

Mfanelo ya ku khomiwa hi xihundla

Mfanelo ya mukoloti ya **xihundla** yi sirheleriwe hi xiyenge xa leswaku munhu un'wana na un'wana kumbe nhlngano lowu wu amukelaka kumbe wu hlengeletaka vutivi bya xihundla bya mukoloti wu fanele ku tirhisa vutivi byeleyo hi xikongomelo xelexo ntsena lexi mukoloti a nga nyiketa mpfumelelo wa xona, handle ka loko ku tirhisa kumbe ku humesa vutivi byeleyo swi laviwa hi Nawu. Nawu wu tlhela wu veka leswaku munhu kumbe nhlngano lowu wu khomaku vutivi bya xihundla hi mukoloti, wu nga humesa vutivi byeleyo ntsena loko wu lerisiwa hi mukoloti kumbe hi khoto ya nawu.

(Xiyenge 68)

Mfanelo ya ku fikelela na ku phikiza vutivi lebyi nga le ka byuro ya swikweleti

Nawu wu nyiketa mukoloti (muxavi) mfanelo ya:

- Ku fikelela vutivi lebyi byuro ya swikweleti yi nga na byona makongomana na yena. Vutivi byi fanele ku nyiketwa mukoloti handle ko hakela eka tin'hweti ta khume-mbirhi tin'wana na tin'wana kumbe hi ku hakela ntsengonyana wo karhi loko mukoloti (muxavi) a kombela vutivi byeleyo ko tluka kan'we hi tin'hweti ta khume-mbirhi. Mali yeleyo yi nga ka yi nga tluli R20.00.
- Ku phikiza, na xikombelo xa vumbhoni bya ntiyiso wa vutivi lebyi byi khomiweke hi byuro ya swikweleti. Loko byuro ya swikweleti yi tsandzeka ku nyiketa mukoloti (muxavi) vumbhoni bya ntiyiso wa vutivi lebyi muxavi (mukoloti) a byi phikizaka, ya boheka ku susa vutivi byeleyo byi phikiziwaka eka tirhekhodo ta yona.

- Ku tivisiwa hi munyiketi wa swikweleti loko a nga si hundzisa vutivi byo biha hi muxavi hi leswaku u ta hundzisela vutivi lebyi eka va byuro ya swikweleti. Mukoloti (muxavi) u tlhela a va na mfanelo yo amukela khopi ya vutivi byelebyo loko a byi kombela.

(Xiyenge 72)

Mfanelo ya ku amukela switatimende hi minkarhi na minkarhi

Nawu wu veka leswaku munyiketi wa swikweleti u fanele ku nyiketa muxavi (mukoloti) xitatimende kan'we hi n'hweti kumbe eka tin'hweti timbirhi loko ntwanano wu ri wa **nxaviselano wa xitolimende, ku hirha**, kumbe mali-yo-lomba leyi nga na xikhomiso (secured loan). Nkarhi wo leha wu nga pfumeleriwa hi mpfumelo wa muxavi (mukoloti). Kambe, nkarhi lowu wo leha, wu nga ka wu nga tluli tin'hweti ta 3.

Makongomana na **ntwanano wo xava yindlu (mortgage agreement)** muxavi (mukoloti) u na mfanelo ya ku amukela switatimende eka tin'hweti tin'wana na tin'wana ta ntsevu.

(Xiyenge 108)

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

- **Nkambelo ku vona vunghozi bya xikweleti** - i nkambelo lowu wu endliwaka hi munyiketi wa xikweleti ku vona leswaku xana xikweleti xi ta nyiketwa muxavi kumbe a nge nyiketwi, na swona leswaku xana ku nga rindzeriwa xikoloti xo biha ku fikela kwihhi, na swona leswaku xana vunghozi bya xikweleti hi lebyi nga a mukelakaka ku kota ku kuma profiti.
- **Xihundla (confidentiality)** - ku tiyisa leswaku vutivi bya munhu a byi humesiwi handle ka mpfumelo wa muxavi (mukoloti) kumbe loko swi laviwa hi nawu.
- **Nxavo wa switolimende** - i nxavo wa mpahla (nhundzu) leyi yi susekaka, laha ku hakeriwaku hi minkarhi yo karhi, ku hakerisiwaka kona ntswalo, timali to endla ntirho (fees) kumbe tichaji leti hakeriwaka eka munyiketi wa swikweleti hi muxavi (mukoloti) loyi a nga na mpahla eka yena kumbe loyi a yi tirhisaka. Vun'winyi bya mpahla byi ta hundziseriwa eka muxavi (mukoloti) emakumu ka ntwanano wa xikweleti.
- **Ku hirha** - ku teka mpahla leyi yi susekaka xinkadyana na ku hakelela ku yi tirhisa. Ntswalo, timali ta ku endla ntirho (fees) na tichaji ti hakeriwa hi muxavi (mukoloti), na swona a nga langa leswaku vun'winyi byi hundziseriwa eka yena emakumu xa ntwanano.

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

- **Ntwanano wa mali-ya-lomba yo xava yindlu (Mortgage agreement)** - i ntwanano hi ku landza xikweleti lexi xi nga na xikhomiso hi makongomana na mpahla leyi yi nga susekiku, yo fana na mali yo lomba yo xava yindlu leyi yi khomisiwaka hi ndlela ya bondo ya mpahla.

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Mintwanano ya Swikweleti (Kavanyisa ka 3)
- Ku ka u nga hakeli xikweleti na ku sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti (Kavanyisa ka 7)
- Tibyuro ta swikweleti na vutivi hi swikweleti (Kavanyisa ka 9)
- Timholovo na swivilelo (Kavanyisa ka 10)

Kavanyisa ka 3

MINTWANANO YA XIKWELETI

Eka kavanyisa loku, ku ta langutaniwa na tinhlokomhaka leti landzaka:

- Xana i ncini ntwanano wa xikweleti?
- Mintwanano leyi ku langutaniwaka na yona hi Nawu
- Switatimende leswi swi endliwaka emahlweni ka ntwanano na ti-quote
- Mintwanano leyi yi nga ri ku enawini
- Vuyelo bya mintwanano leyi yi nga ri ku enawini
- Leswi swi nga ri ku enawini eka mintwanano ya xikweleti
- Vuyelo bya leswi swi nga ri ku enawini
- Ku cinca eka mintwanano ya xikweleti na ku ngeteleriwa/ku hungutiwa ka vugimankulu (limits) hi swikweleti.

Xana i ncini ntwanano wa xikweleti?

Ntwanano wa xikweleti wu nga hlamuseriwa tani hi ntwanano exikarhi ka munyiketi wa xikweleti na muxavi laha kona:

- Munyiketi wa xikweleti a nyiketaka nhundzu kumbe vutirheli kumbe ku lombamba mali eka muxavi (mukoloti).
 - ↳ Muxavi u hakelela mpahla kumbe vutirheli kumbe ku hakela mali ya ku lombamba leyi
 - ↳ yi nga lombamba hi switolimende eka nkarhi wo karhi kumbe
 - ↳ Laha muxavi (mukoloti) a hakelaka ntsengo wun'we xikan'we, ku hakela loko ku endliwa hi siku ra nkarhi lowutaka lowu ku nga twananiwa hi wona exikarhi ka muxavi (mukoloti) na munyiketi wa xikweleti, na swona
 - ↳ Muxavi u fanele ku hakela ntswalo, mali ya ku endliwa ka ntirho (fees), tichaji eka balansi leyi ya ha kolotiwaka (outstanding balance) ya mali leyi yi nga lombamba kumbe mali leyi ya ha kolotiwaka eka mpahla kumbe vutirheli lebyi byi nga nyiketwa hi munyiketi wa xikweleti (mulombisi).

- Muxavi na munyiketi wa xikweleti va ngenela ntwanano **wa ku cincisana (pawn transaction)**, wa nxaviselano hi diskhawunti, kumbe ntwanano wa nxaviselano wa switolimende, wa mali yo lombamba ya nxavo wa yindlu, kumbe ntwanano wa ku hirha.

- Munyiketi wa xikweleti a nga ngenela ntwanano wa xikhomiso na munhu wun'we laha munhu loyi a tshembisaka ku hakela xikweleti xa mukoloti loko mukoloti a ntsandzeka ku hakela (guarantor), loko a kuma xilaveko lexi humaka eka munyiketi wa xikweleti.

(Xiyenge 8)

Mintwanano leyi Nawu wu nga langutananiku na yona

- Mintwanano laha munyiketi wa xikweleti na muxavi (mukoloti) va nga xakelana, xikombiso laha nuna a lombaku mali eka nsati wa yena;
- Mintwanano laha xirho xa xitokofela xi lombaku mali eka xitokofela;
- Mintwanano laha dayirektara wa khampani a lombaku mali eka khampani ya yena;
- Mintwanano laha nhlngano wa mfumo wu lombaka kumbe ku lombiwa mali eka swihlovo swin'wana na swinwana. Xikombiso, loko bangi yi lomba mali eka Banga ya Rizevhe ya Afrika Dzonga (South African Reserve Bank), ku lombana loku, a ku angarherhiwanga hi Nawu.

Switatimende leswi swi endliwaka emahlweni ka ntwanano na ti-quote

Nawu wu lava leswaku muxavi (mukoloti) u fanele ku nyiketiwa **xitatimende lexi xi endliwaka emahlweni ka ntwanano na *quotation*** loko a nga si ngenela ntwanano wa xikweleti na munyiketi wa xikweleti. Xitatimende lexi xi endliwaka emahlweni ka ntwanano (pre-agreement statement) i dokumende leyi yi nga na vuxokoxoko bya swiboho swa maendlelo na nkarhi na swiyimo (terms and conditions) swa ntwanano wa xikweleti lexi munyiketi wa xikweleti a nga na xikongomelo xo xi ngenela na muxavi (mukoloti). Na le henhla ka sweswo, muxavi u fanele ku nyiketiwa *quotation* leyi yi hlamuselaka ndurho (cost) wa xikweleti lexi xi lavekaka. *Quotation* leyi yi fanele ku katsa **xikweleti-nkulu**

(principal debt), mpimo-ntswalo (interest rate), ntsengo hinkwawo lowu wu faneleke ku hakeriwa ehansi ka ntwanano, switolimende na timali leti haleriwaka ku endliwa ka ntirho (fees), tichaji na ntswalo. Xitatimende lexi xi endliwaka emahlweni ka ntwanano na *quotation* swi nga tsariwa eka dokumende yin'we kumbe eka tidokumende to hambana. *Quotation* leyi yi amukeriwaka hi muxavi yi tirha masiku ya ntlhanu. Loko munyiketi wa xikweleti a nghenela ntwanano wa xikweleti na movaxi eka masiku ya ntlhanu, wa boheka ku endla sweswo ehansi ka mpimo-ntswalo (rate) na ntirhiso-mali (cost) tani hi laha swi nga vekiwa eka *quotation*.

(Xiyenge 92 na 93)

(Swinawana swa mafambiselo 28 –31)

Mintwanano leyi yi nga ri ku enawini

Nawu wu veka leswaku mintwanano leyi yi landzaka a yi le nawini:-

- Mintwanano laha muxavi a nga **lontsongo hi nawu** na swona a a nga pfunetiwi hi muhlayisi hi nawu (guardian) hi nkarhi lowu muxavi a nga sayina ntwanano. Loko muxavi a lahlelisa munyiketi wa xikweleti ku n'wi endla leswaku a kholelwa leswaku a nga ha ri munhu lontsongo hi nawu, kutani ntwanano wu ta sindzisiwa no tirhisiwa.
- Mintwanano leyi yi nga ngheneriwa na muxavi loyi a nga voniwa leswaku a nga hanyanga kahle enhlokweni;
- Mintwanano leyi yi nga ngheneriwa na muxavi loyi a nga le hansi ka **xileriso xa khoto xa vulawuri bya swikweleti swa munhu (administration order)** laha mulawuri wa swikweleti (administrator) a nga nyiketangiku kona mpfumelelo lowu wu ngheneriwaka;

- Mintwanano leyi yi nga vuyelo bya **ku maketa ka nsindziso hikuva munhu a nga alangiku nxavo (negative option marketing)**. Leswi vuriwaka “Negative option marketing” swi vula xiyimo laha munyiketi wa xikweleti a nyiketaka kona muxavi xikweleti hi nkarhi wolowo handle ka loko muxavi a vula leswaku wa xi ala xikweleti xelexo.
- Mintwanano laha munyiketi wa xikweleti a nga rejistarangi (tsarisangi) na NCR, hambi leswi a bohiwaku hi nawu ku endla tano. Munyiketi wa xikweleti loyi a nga rejistara ku laveka leswaku a kombisa xitifiketi xa y ena xa ku rejistara (xa ku tsarisa) na xifaniso lexi nga gandlatiwa xa *decal* lexi nyiketiwaka hi NCR.

Swa nkoka. Van'wana vanyiketi va swikweleti a va bohakanga ku rejistara na NCR kambe mintwanano ya vona yi fanele ku landza leswi nga Nawini.

(Xiyenge 89)
(Xinawana xa mafambiselo 32)

Vuyelo bya mintwanano leyi yi nga ri ku enawini

Loko ntwanano wa xikweleti wu vekiwa hi khoto tani hi lowu wu nga ri ku enawini, munyiketi wa xikweleti a nga ka a nga khomisi muxavi hi mali leyi a n'wi kolotaka yona ehansi ka ntwanano wolowo. Nawu wu veka leswaku munyiketi wa xikweleti u fanele ku ttherisela mali ya muxavi hinkwayo leyi a nga yi hakela, xikan'we na ntswalo eka mpimo-ntsengo (rate) leyi nga le ka quote ya ntwanano Laha swi kumekaka leswaku

muxavi u ta fuma hi laha swi nga fanelangiku loko a vuyiseriwa timali hinkwato hi munyiketi wa xikweleti, timali teletu ti ta tekiwa hi Mfumo eka munyiketi wa xikweleti.

(Xiyenge 89)

Leswi nga ri ku enawini/tikloso leti ti nga ri ku enawini eka mintwanano ya xikweleti

Nawu a wu pfumeli leswaku swin'wana/tikloso to karhi tikatsiwa eka mintwanano ya xikweleti. Ku siveriwa no tshimbisiwa ka swipimelo swa mafambiselo na swiyimo swi na xikongomelo xo sirhelela muxavi eka matirhelo man'wana ya vanyiketi va swikweleti Exikarhi ka swona swilo leswi/tikloso leti nga siveriwa no tshimbisiwa:-

- Swiyenge leswi swi lahlekisaka muxavi kumbe ku endla leswaku a va nghozini ya vukungundzwana (potential fraud);
- Swiyenge leswi swi vekaka leswaku muxavi u fanele ku phahela etlhelo timfanelo ta yena to karhi leti ti nga tirhaka eka mintwanano ya xikweleti. Timfanelo leti ti nga ka ti nga phaheriwi etlhelo ta muxavi, i ta ku hleriwa hi vuntshwa ka xikweleti, na mfanelo ya **mpahla leyi yi nga tekiwa (repossessed)** yi nga xavisiwa hi ntsengo lowunene lowu wu fambelanaka na mintsengo ya timakete, na mfanelo yo kantana na timali leti ti nga kokiwa eka akhawunti ya muxavi leti ti humesiwaka eka akhawunti ya muxavi;
- Swiyenge leswi swi vekaka leswaku muxavi a amukela leswaku u yi amukerile mpahla kumbe vutivi byihi na byihi eka munyiketi wa xikweleti, kambe a nga si tikuma timpahla teletu kumbe vutivi byelebyo;

- Swilyenge leswi swi lavaka leswaku muxavi a pfumela ku hambana na mali ya yena leyi a nga yi hakela eka munyiketi wa xikweleti laha muxavi a herisaka kona ntwanano;
- Swiyenge leswi swi lavaka leswaku muxavi a siya swilo swo karhi eka munyiketi wa swikweleti, swilo swo fana na ID, tikhada ta bangi, tinomboro ta xihundla ta tikhadi ta bangi;
- Swiyenge leswi swi nyiketaka matimba eka munyiketi wa xikweleti ku teka xo karhi eka muxavi ku tirihelela xikweleti xa yena kumbe eka akhawunti ya muxavi, hi swilo leswi swi nga le ka munyiketi wa xikweleti, handle ka loko muxavi a pfumelela munyiketi wa xikweleti hi swileriso swo karhi leswi swi hlamuselaka leswaku munyiketi wa xikweleti a nga teka mpahla yihi mayelana na ntwanano wa xikweleti.

Timfanelo leti landzaka ta nawu wa masiku (common law) kumbe maendlelo yo lulamisa (remedies) swa kumeka eka muxavi, na swona timfanelo leti ti nga ka ti nga phaheriwi etlhelo eka ntwanano wa xikweleti.

- ***Exceptio errore calculi*** swi vula ku tisirhelela hi xihoxo eka nhlayelo
- ***Exceptio non numerate pecuniae*** swi vula ku tisirhelela ka tlhelo ro karhi leri ri khomisiwaka hi xitshembiso xa ku hakela tihakelo leti ti nga amukeriwangiku
- ***Exceptio non causa debiti*** swi vula ku tisirhelela hi leswaku xikoloti lexi londziwaka a xi na nkoka kumbe ku nyawula.

Kambe leswi swi nga katsiwangiku ehenhla swi na vuyelo bya leswaku a ku na xilaveko xa leswaku munyiketi wa xikweleti a nyika vumbhoni bya nkoka lowu faneleke eka vuxokoxoko bya leswi swi nga katsiwangiku loko ku tshimbisiwa no sindzisa leswaku ntwanano wa xikweleti wu fanele ku tirha.

U nga sayini dokumende leyi yi nga tsariwangiku nchumu. Munyiketi wa xikweleti a nga sala a tsala swin'wana eka swipimelo endzhaku ka loko u sayinile kontraka, leswi u nga

(Xiyenge 90 & 121) (Xinawana xa mafambiselo 32)

Vuyelo bya leswi swi nga ri ku enawini eka mintwanano

Muxavi a nga ka a nga bohiwi kumbe ku sindzisiwa ku pfumelelana na leswi swi nga ri ku enawini eka ntwanano wa xikweleti leswi swi nga kumeka leswaku a swi le nawini. Leswi swi nga ri ku enawini swi khumba mintwanano ya xikweleti hi tindlela timbirhi:

1. Leswi swi nga ri ku enawini swi nga vangela leswaku ntwanano hinkwawo wa xikweleti wu tekiwa tani hi lowu wu nga ri ku enawini na swona muxavi a nga ka a nga boheleriwi kumbe ku sindzisiwa leswaku a hakela munyiketi wa xikweleti ehansi ka ntwanano, kumbe
2. Leswi swi nga ri ku enawini swi nga cinciwa hi khoto kumbe ku suriwa ku tiyisa leswaku ntwanano wu tama wa ha ri nawini, laha kona muxavi a bohekaka ku landza ntwanano wa xikweleti na leswi swi nga cinciwa.

(Xiyenge 90)

Ku cinca eka mintwanano ya xikweleti na ku ngeteleriwa/ku hungutiwa ka vugimankulu (limits) hi swikweleti

Nawu wu veka leswaku ku cinca kun'wana na kun'wana loku ku endliwaka eka ntwanano wa xikweleti, loku muxavi a nga ku sayina swi nga ka swi nga vi na ku tirhisiwa ehandle ka loko.

- ku cinca ku hunguta xikweleti xa muxavi ehansi ka ntwanano, kumbe
- muxavi a sayina tinhla to sungula ta mavito na xivongo (initials), etlhelo ka phepha laha ku nga cicinwa kona, kumbe
- ku cinca ku rhekhodiwa hi ku tsala na ku sayina ka vona hi vambirhi muxavi na munyiketi wa xikweleti, kumbe
- loko ku cinca ku pfumeleriwa hi nomu, ku fanele ku rhekhodiwa na swona endzhaku ka swona hi ku tsariwa.

Hi ku landza Nawu, muxavi u na mfanelo ya ku lerisa munyiketi wa xikweleti, hi ku tsala ku hunguta xipimelo xa xikweleti (credit limit) ehansi ka ntwanano wa fasiliti ya xikweleti. Munyiketi wa xikweleti u fanele ku tiyisa na muxavi leswaku xipimelo (limit) xi hungutiwile hi ku landza xikombelo xa muxavi na swona ku fanele ku kombisiwa siku ra ku sungula ku tirha ka ku hungutiwa ka xipimelo.

Muxavi wa pfumeleriwa ku kombela munyiketi wa xikweleti ku ngetela xipimelo xa xikweleti (credit limit) ehansi ka fasiliti ya xikweleti eka nkarhinyana kumbe eka nkarhi wo leha. Muxavi u fanele ku pfumela, hi ku tsala, ku ngeteleriwa ka xipimelo eka fasiliti ya yena ya xikweleti, kambe hambu loko munyiketi wa xikweleti a kumaku mpfumelelo wolowo eka muxavi, xipimelo xi nga ngeteleriwa kan'we ntsena hi lembe. kambe, muxavi a nga ku eka nkarhi wun'wana na wun'wana a ngetela xipimelo xa xikweleti.

(Xiyenge 116 -119)

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

- **Nxavo wa ku cincisana (Pawn transaction)** – i ntwanano hi ku landza xikweleti lexi xi nyiketiwaka laha muxavi yena a tisaku mpahla leyi yi susekaka tani hi xikhomiso xa xikweleti lexi xi nyiketiwaka;
- **Loyi a ha ri ku ntsongo hi nawu (Minor)** – i munhu loyi a nga le hansi ka malembe ya 18 loyi a nga si vekiwaka hi khoto tani hi munhu lonkulu;
- **xileriso xa khoto xa vulawuri bya swikweleti swa munhu (Administration order)** – i xileriso xa Khoto ya Majistarata laha kona xikweleti xa muxavi lexi xi hundzaku ntsengo wa R50 000, xi hleriwaka hi vuntshwa hi khoto hi ku veka mulawuri wa swikweleti (administrator);
- **Ku tekeriwa mpahla (Repossession)** – laha kona muxavi a nga tsandzeka ku hakela switolimende hi ku landza ntwanano wa nxaviselano wa switolimende, na swona munyiketi wa xikweleti a kumeke kona xileriso xa khoto, munyiketi wa xikweleti a nga teka mpahla leyi yi nga xavisiwa ehansi ka ntwanano wa nxaviselano wa switolimende.
- **Xitatimende lexi xi endliwaka emahlweni ka ntwanano (pre-agreement statement)** i xitatimende lexi munyiketi wa xikweleti a nyikaka xona muxavi loko ku nga si ngheneriwa

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

ntwanano wa xikweleti na muxavi. Xitatimende xi na swipimelo na swiyimo leswi kongomiweke eka ntwanano wa xikweleti.

- **Nxavisio wa swikweleti hi ku va munhu a nga xi alanga (Negative option marketing)** laha munyiketi wa xikweleti a nyiketaka kona muxavi xikweleti lexi a nga endlanguku xikombelo xa xona. Muxavi u fanele ku ala xikweleti, loko a nga xi ali, u ta vhela a nyiketiwa xikweleti xa kona hambu a nga xi kombelangi (languta eka kavanyisa ka mune ku vona vutivi byin'wana byo enta).

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Timfanelo ta muxavi kumbe mukoloti (Kavanyisa ka 2)
- Maendlelo ya ku maketa (Kavanyisa ka 4)
- Ntirhiso-mali (costs) (Kavanyisa ka 5)
- Ku tlherisela, ku yimisa, na ku hakelela xikweleti nkarhi wa ntwanano wu nga si fika (Kavanyisa ka 6)

Kavanyisa ka 4

FAMBISELO RA SWA KU MAKETA

Kavanyisa loku ku langutana na mafambiselo ya swa ku maketa na maendlelo ya minxaviso leyi vanyiketi va swikweleti va pfumeleriweke ku yi tirhisa. Ku tlhela ku langutana na maendlelo lama ma nga pfumeleriwangiku ehansi ka nawu wa NCA. Tinhlokomhaka leti landzaku ku ta langutaniwa na tona:

- Nxaviso wa swikweleti eka munhu hi ku va a nga xi alanga xikweleti (Negative option marketing)
- Nsivelo wa ku maketa no xavisa xikweleti ekaya ra muxavi kumbe eka ndhawu ya ntirho ya muxavi
- Laha swi pfumeleriweke kona ku maketa no xavisa xikweleti ekaya ra muxavi kumbe na le ka ndhawu ya ntirho.

Nxavisio wa swikweleti eka munhu hi ku va a nga xi alanga xikweleti (Negative option marketing)

Nxavisio wa swikweleti hi ku va munhu a nga xi alanga (Negative option marketing) wu humelesa loko munyiketi wa xikweleti a nyiketa muxavi xikweleti, kambe muxavi a nga endlangi xikombelo xa xikweleti xelexo, na swona ku nyiketwa xikweleti swi vula leswaku swi ta tekiwa hi ndlela ya leswaku muxavi u xipfumerile xikweleti, handle ka loko a xi ala. Nawu wu sivela muxaka wa maketelo leri. Ntwanano wa xikweleti un'wana na un'wana lowu muxavi a wu nghenelaka hi muxaka lowu, wu tekiwa wu nga ri nawini na swona ku ta langutaniwa na wona hi ndlela leyi yi hlamuseriwaka eka Kavanyisa ka 3.

Nawu wu tlhela wu lava leswaku hi nkarhi wa ku sayina ntwanano wa xikweleti, muxavi u fanele ku nyiketwa nkarhi wa ku teka xiboho hi leswi swi landzaka:

- leswaku mpimonkulu wa xikweleti (credit limit) wu ngeteleriwa eka tin'hweti tin'wana na tin'wana ta khume-mbirhi.
- ku amukela vuhlanganisi hi wa mamaketelo (marketing communications) kumbe ku katsiwa eka nongonoko wa ku endla swa ku maketa swa fambiselo ra munyiketi wa xikweleti, leswi swi nga ta xaviswa kumbe ku hunziseriwa eka van'wana.

(Xiyenge 74)

Nsivelo wa ku maketa no xavisa xikweleti ekaya ra muxavi kumbe eka ndhawu ya ntirho ya muxavi

Nawu wu vula leswaku munyiketi wa xikweleti a nga ka a nga siringi no sala-sala na munhu loyi a nga va ka muxavi hi xikongomelo xa ku

nghenela ntwanano wa xikweleti na yena. Ku tiyisa leswaku vaxavi a va salasariwi ndzhaku ku va tshikilela leswaku va nghenela mintwanano ya swikweleti, Nawu wu sivela endlelo ra ku maketa no xavisa xikweleti ekaya ka muxavi na le ntirhweni wa muxavi. Kambe ku na swiyimo laha swi pfumeleriwaka, laha xikweleti xi nga maketiwaka ekaya ka muxavi kumbe entirhweni wa yena. Leswi ku buriwa hi swona laha hanshi.

(Xiyenge 75)

Laha swi pfumeleriweke kona ku maketa no xavisa xikweleti ekaya ra muxavi kumbe na le ka ndhawu ya ntirho

NCA yi pfumelela ku maketiwa ka xikweleti kumbe ku xavisiwa ka xona ekaya ra muxavi ehansi ka swiyimo leswi landzaka:

- Loko munyiketi wa xikweleti a rhambiwile ekaya ka muxavi ku ta maketa xikweleti kumbe ku xi xavisa,
- Loko munyiketi wa xikweleti a endzela muxavi ku ta xavisa mpahla kumbe vutirheli, kambe ku ku hi nkarhi wolowo swi tshuka swi humelerile leswaku a nyiketa kumbe ku endla malulamiselo ya xikweleti xa ku xava mpahla kumbe vutirheli byeleyo munyiketi wa xikweleti a swi xavisaka,
- Loko munyiketi wa xikweleti a xavisa xikweleti xa swa nhluvuko (developmental credit) a nga swi endla leswi ekaya ra muxavi kumbe eka ndhawu ya ntirho ya muxavi hambu a nga rhambiwanga kona hi muxavi.

NCA yi pfumelela ku maketiwa ka xikweleti kumbe ku xavisiwa ka xona entirhweni wa muxavi ehansi ka swiyimo leswi landzaka:

- Loko munhu loyi a nga va ka muxavi a ri muthori,
- Loko muxavi a lulamise na munyiketi wa xikweleti ku va a n'wi endzela entirhweni hi xikongomelo xa ku ta maketa kumbe ku xavisa xikweleti,
- Loko munyiketi wa xikweleti a endla malulamiselo na muthori xikan'we na vayimeri wa yuniyoni ya vatirhi na/kumbe mutirhi xa leswaku munyiketi wa xikweleti a ta maketa kumbe ku xavisa xikweleti entirhweni,
- Loko munyiketi wa xikweleti a xavisa xikweleti xa swa nhluvuko.

(Xiyenge 75)

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Timfanelo ta muxavi kumbe mukoloti (Kavanyisa ka 2)
- Mintwanano ya Swikweleti (Kavanyisa ka 3)

Kavanyisa ka 5

SWI DYA VUNGANI (COSTS)

Kavanyisa loku ku langutana na timali ta ku endliwa ka ntirho (fees) leti munyiketi wa xikweleti a pfumeleriweke ku ti chaja muxavi loko a ngenela ntwanano wa xikweleti na yena. Ku tlhela ku langutana na tinhlokomhaka leti landzaka:

- Mpimonkulu wa ntswalo (interest rate) na timali to sungula fambiselo (initiation fees)
- Mali ya vutirheli (service fees)
- Inxorence ya xikweleti
- Timali tin'wana leti lavekaka.

Mpimonkulu wa ntswalo (interest rates) na timali to sungula fambiselo (initiation fees)

Ntswalo i ntsengo lowu munyiketi wa xikweleti a wu chajaka muxavi eka balansi leyi nga sala ya ha kolotiwaka eka ntwanano wa xikweleti. Ntsengo lowu wu hlayeriwa hi munyiketi wa xikweleti hi ku tirhisa tiphesente to karhi leti ti vuriwaka mpimonkulu wa ntswalo (interest rate). Mpimonkulu wa ntswalo (interest rate) wu fanele wu kombisiwa eka ntwanano wa xikweleti lowu muxavi a wu sayinaka hi nkarhi wa ku nghenela ntwanano wa xikweleti. Nawu wu lawula mpimonkulu wa ntswalo hi ku veka mpimo wa le henhla (maximum) wa ntswalo lowu wu nga chajiwaka hi munyiketi wa xikweleti eka muxavi eka mintwanano yo hambana. Languta thebuli leyi nga laha hansi ku vona mpimo wa le henhla (maximum) wa mpimonkulu wa ntswalo lowu wu vekiwaka hi Nawu.

Mali yo sungula ntirho i mali leyi munyiketi wa xikweleti a yi chajaka muxavi ku nghenela ntwanano wa xikweleti na yena. Muxavi u fanele ku hakela ntsena mali leyi loko a nghenela ntwanano. Munyiketi wa xikweleti u fanele ku nyiketa muxavi ku tilangela loko a lava ku hakela mali leyi etlhelho emasungulweni, kasi hi ku endla tano, ku nga chajiwa ntswalo eka ntsengo wolowo wu hakeriwaka. Nawu wu lawula mali yo sungula ntirho leyi yi nga hakeriwaka hi ku veka mpimo wa le henhla (maximum) eka mali yo sungula tirhelo, leyi yi nga chajiwaka vaxavi. Vona thebuli laha hansi ku kuma vutivi byo enta. Mali yo sungula tirhelo yi nga ka yi nga tluli 15% wa mali yo lomba leyi muxavi a endlaka xikombelo xa yona.

(Xiyenge 101)

(Swinawana swa mafambiselo 36, 39, 40, 41, 42, 45)

Muxaka wa ntwanano wa xikweleti	Mpimonkulu wa ntswalo	Mpimonkulu wo sungula tirhelo
Mintwanano ya mali yo lomba ya ku xava yindlu/Bondo	$(\text{REPO rate} \times 2.2) + 5\%$	R1 000 + 10% ya ntsengo wihi na wihi lowu nga henhla ka R10 000 (Ntsengo wa mpimonkulu R5 000)
Xikweleti (xik. Tikhadi ta mali yo lomba, Tikhadi ta mavhengele, swin'wana)	$(\text{REPO rate} \times 2.2) + 10\%$	R150 + 10% ya ntsengo wihi na wihi lowu nga henhla ka R1 000 (Ntsengo wa mpimonkulu R1 000)
Mali yo lomba (xik. Mali yo lomba ya munhu xiviri)	$(\text{REPO rate} \times 2.2) + 20\%$	R150 + 10% ya ntsengo wihi na wihi lowu nga henhla ka R1 000 (Ntsengo wa mpimonkulu R1 000)
Xikweleti lexi xi nga kongomangiku leti ti nga hundzeriwa hi nkarhi wa ku hakeriwa (xik tibili ta doko-dela, ta Eskom, ta Masipala)	2% hi n'hweti	A SWI TIRHI LAHA
Mintwanano ya xikweleti xa ta nhluvuko:		
• Timali to lomba Mabindzu Lamatsongo & ya le Xikarhi	$(\text{REPO rate} \times 2.2) + 20\%$	R250 + 10% ya ntsengo wihi na wihi lowu nga henhla ka R1000 (Ntsengo wa mpimonkulu R2,500)
• Timali to aka tiyindlu ta ntsengo wa le hanshi	$(\text{REPO rate} \times 2.2) + 20\%$	R500 + 10% ya ntsengo wihi na wihi lowu nga henhla ka R1000 (Ntsengo wa mpimonkulu R2,500)
Timali to lomba ta xinkadyana (xik. Mali yo lomba tin'hweti ta 6 leti nga tluriki ntsengo wa R8 000)	5% hi n'hweti	R150 + 10% ya ntsengo wihi na wihi lowu nga henhla ka R1 000 (Ntsengo wa mpimonkulu R1 000)
Mali yo lomba ya muxaka wun'wana na wun'wana lowu wu angarherhiwangiku ehenhla	$(\text{REPO rate} \times 2.2) + 10\%$	R150 + 10% ya ntsengo wihi na wihi lowu nga henhla ka R1 000 (Ntsengo wa mpimonkulu R1 000)

Mali ya vutirheli (service fees)

Mali ya vutirheli i mali leyi munyiketi wa xikweleti a yi chajaka muxavi ya ku fambisa tirhelo eka ntwanano wa xikweleti exikarhi ka vona. Mali leyi i ya ku fambisa kumbe ku hlayisa tirhelo ra ntwanano wa xikweleti. Munyiketi wa xikweleti a nga chaja mali leyi hi n'hweti kumbe lembe. Kasi mali leyi yi nga chajiwa eka nxaviselano na nxaviselano hi wun'we. Nawu wu lawula timali ta vutirheli hi tidndlela to hambana to katsa ku veka mpimo wa le henhla (maximum) lowu munyiketi wa xikweleti a pfumeleriweke ku wu chaja, na leswo timali leti ti nga chajiwa hi minkarhi yo tani hi kwihi. Mpimo wa le henhla wa sweswi lowu munyiketi wa xikweleti a nga wu chajaka muxavi i ntsengo wa R50.00 hi n'hweti. Loko muxavi a hakela mali ya vutirheli hi lembe, mpimo wa le henhla lowu muxavi a nga wu hakelaka i ntsengo wa R600.00 hi lembe. Loko ntwanano wa xikweleti wu hakeleriwa nkarhi wu nga si fika tani hi laha ku nga twananiwa hi kona emasungulweni na muxavi, na swona ku nga si hela lembe leri fambelanaka na mali ya vutirheli byelebyo, munyiketi wa xikweleti u fanele ku vuyisela muxavi xiyenge xa mali ya vutirheli leyi yi nga si ku tirhisiwaka.

(Xiyenge 101)

(Xinawana xa mafambiselo 44)

Inxoreense ya xikweleti

Nawu wu lawula inxoreense ya xikweleti. Inxoreense leyi yi nga laviwaka hi munyiketi wa xikweleti loko muxavi a teka xo karhi xo fana na mali yo lombela ya yindlu kumbe ya khadi ra mali yo lombela (credit card). Inxoreense yi ta angarhela xikweleti lexi xi faneleke ku hakeriwa eka munyiketi wa xikweleti ehansi ka swiyimo swo karhi swo fana na loko muxavi a lova.

Nawu wu veka leswaku inxoreense leyi yi tekiwaka hi muxavi yi nga ka yi nga tluli ntsengo lowu wa ha kolotiwaka eka munyiketi wa xikweleti na swona ntsengo wa inxoreense wu fanele ku ya wu ri ka ri wu ehla, loko balansi ya xikweleti yi ya yi ehla. Eka xiyimo xa mali yo lomba ya yindlu, inxoreense yi nga ka yi nga tluli ntsengo wa yindlu.

Eka swiyimo swo karhi, muxavi a nga titekela inxoreense ya yena yo 'tilangela' leyi yi nga pfunetaka muxavi. Xikombiso, eka xiyimo xa mali ya movha, swi nga pfuneta muxavi ku va e teka inxoreense ya ntsengo lowu heleleke wa nxavo wa movha etimakete (market value), ku nga ri inxoreense yo ringana balansi leyi ya ha seleke eka ku hakela movha eka munyiketi wa xikweleti, hikuva leswi swi nga endla leswaku loko movha wu onhaka ra makumu, inxoreense yi ta hakela ntsena mali leyi ya ha seleke eka munyiketi wa xikweleti, kutani muxavi a nga ha kumi nchumu hi ntsengo wa nxavo wa movha.

Inxoreense ya xikweleti

Nawu wu veka leswaku muxavi a nga ka a nga tshimbisiwi kumbe ku boheleriwa ku teka inxoreense leyi yi nyiketiwaka hi munyiketi wa xikweleti, na swona yena muxavi a nga langa ku titekela inxoreense ya yena ku ri na leyi yi nyiketiwaka hi munyiketi wa xikweleti. Loko muxavi a langa ku titekela inxoreense ya yena, munyiketi wa xikweleti a nga kombela leswaku timali leti ti hakeriwaka hi n'hweti ta inxoreense ti hakeleriwa hi munyiketi wa xikweleti eka khampani ya inxoreense, kutani yena a koka timali leti hi n'hweti eka muxavi.

Timali leti tihakeriwaka minkarhi hinkwayo ta inxorensense leti ti hakeriwaka eka munyiketi wa xikweleti tifanele tihakeriwa hi n'hweti, handle ka swiyimo laha ku nga mintwanano ya xikweleti lexikulu, laha ku hakeriwaka kona timali leti hi lembe. Mali leyi yi hakeriwaka lembe na lembe yi fanele yi kokiwa emasungulweni ka tin'hweti ta khume-mbirhi laha ku nga le masungulweni ya nkarhi wa ntwanano. Loko ku ri eka mintwanano ya xikweleti lexikulu lexi xi hakeriwaka wu nga si hela nkari wa ntwanano, muxavi u fanele ku vuyiseriwa timali leti hakeriwaka nkarhi na nkarhi ku ringana tin'hweti leti ta ha seleke.

Hi kombela u burisana na vatsundzuxi va swa timali lava va nga na tilayisense loko u nga si teka inxorensense.

(Xiyenge 101 & 106)

Timali tin'wana leti lavekaka

Nawu, na le henhla ka tichaji tin'wana leti ku nga buriwa hi tona eka kavanyisa loku, wu tlhela wu pfumelela munyiketi wa xikweleti ku chaja leswi landzaka:

- **Timali ta fambiselo ra swikweleti leswi nga hakeleriwangiku.** Leyi i chaji leyi munyiketi wa xikweleti a nga yi chajaka muxavi loyi a nga salela endzhaku hi ku hakelela xikweleti xa yena hi ku landza ntwanano wa xikweleti. Tichaji leti tifambelana na malli leyi yi nga dyeka leyi munyiketi wa xikweleti a nga dyiwa yona loko a ringeta ku londza mali ya yena leyi yi nga salela ndzhaku hi ku hakeleriwa eka akhawunti ya muxaxi.

Timali leti tilavekaka tipimeriwe ku rhumela papila hi munyiketi wa xikweleti, ku tivisa muxavi leswaku u salele ndzhaku hi ku hakelela xikweleti hi ku landza ntwanano wa xikweleti. Tichaji ta fambiselo ra ku londza mali eka xikweleti lexi xi nga hakeleriwangiku, a tikatsi riqingho leri ri beriwaka muxavi. Nawu wu veka leswaku munyiketi wa xikweleti a nga ka a nga chaji ntsengo wo tlula mali leyi a dyiweke yona. Nawu wu veka leswaku tichaji ta papila tifanele ku ringana mali leyi yi pfumeleriweke hi khoto, xikan'we na timali leti ti nga dyeka hi ku kongoma hi ku rhumela papila leri nga rejistariwa.

- ▶ **Timali leti dyekaka hi ku hlengeleta.** Leti tidyekaka hi ku hlengeleta, leyi a munyiketi wa xikweleti a dyiwaka yona eka tirhelo ra yena loko a hlengeleta mali leyi yi saleleke endzhaku hi ku hakeleriwa, xikweleti lexi xi nga hakeleriwangiku xa muxavi. Nawu wu veka leswaku munyiketi wa xikweleti wa pfumeleriwa ku chaja muxavi mali leyi yi dyekaka hi ku hlengeleta, leti titlulaka timali leti tipfumeleriweke hi khoto.

Hi ku landza fambiselo ra *in duplum rule*, leri vulaka leswaku loko muxavi a salele ndzhaku hi ku hakela, timali leti saleleke ndzhaku hi ku hakeleriwa, ku na ntswalo wa balansi ya nsalelondzhaku kambe ntsengo lowu wu nga ka wu nga tluli khapitali ya balansi leyi yi kolotiwaka hi nkarhi wa ku salela endzhaku hi ku hakelela xikweleti.

(Xiyenge 101)

(Swinawana swa mafambiselo 46 –48)

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

RR= REPO Rate – i mpimonkulu wa ntswalo wa ximfumo (official interest rate) lowu wu hakerisiwaka tibangi hi Bangi ya Rizevhe ya Afrika Dzonga (Leswi a hi nchumu wun'we na prime rate). REPO Rate yi kumeka eka swiyenge swa swa timali eka tinyuziphepha kumbe u nga khumbana na bangi ya wena ya le kusuhani.

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Timfanelo ta muxavi kumbe mukoloti (Kavanyisa ka 2)
- Mintwanano ya Swikweleti (Kavanyisa ka 3)
- Ku tlherisela, ku yimisa, na ku hakelela xikweleti nkarhi wa ntwanano wu nga si fika (Kavanyisa ka 6)
- Ku ka u nga hakeli xikweleti na ku sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti (Kavanyisa ka 7)

Kavanyisa ka 6

KU HERISA, KU TLHERISELA, NA KU HAKELA XIKWELETI NKARHI WA NTWANANO WU NGA SI HELA

Kavanyisa loku ku ta langutana na ku yimisa na ku khansela mintwanano ya xikweleti. Mintwanano yi nga herisiwa rini na swona njhani, na leswaku xana leswi swi ta khumba muxavi njhani. Tinhlokomhaka leti landzaku ku ta langutaniwa na tona:

- Ku herisa ntwanano wa xikweleti hi muxavi kumbe munyiketi wa xikweleti;
- Ku hakela nkarhi wu nga si fika na ku amukeriwa ka tihakelo ku herisa xikweleti;
- Timfanelo ta muxavi ta ku hakela xikweleti hi ku helela nkarhi wa xikweleti wu nga si hela;
- Ku hirha kumbe minxaviso ya switolimende leswi swi nga sayiniwa hi muxavi eka ndhawu leyi yi nga ri ku ndhawu leyi nga rejistariwa ya bindzu ra munyiketi wa xikweleti;
- Ndlela leyi ku tshika kumbe ku tlheriseriwa ka mpahla swi khumbaka muxavi hi yona.

Ku herisa ntwanano wa xikweleti hi muxavi kumbe munyiketi wa xikweleti

Nawu wu vula leswaku muxavi a nga ku eka nkarhi wun'wana na wun'wana a herisa ntwanano wa xikweleti hi ku hakela ntsengo hinkwawo wa ku herisa xikweleti (settlement amount). Ntsengo wa ku herisa xikweleti (settlement amount) i ntsengo lowu ku fikeleriwaka eka wona loko ku hlanganisiwa mintsengo le yi landzaka:-

- Ntsengo wa xikweleti-nkulu (principal debt) lowu wa ha kolotiwaka hi siku ra ku herisa;
- Ntsengo wa ntswalo lowu wa ha seleke eka ntsengo wa xikweleti-nkulu (principal debt) lowu wa ha kolotiwaka hi siku ra ku herisa;
- Timali leti hakeriseriwaku tirhelo na tichaji hi siku ra ku herisa;
- Chaji ya ku herisa xikweleti nkarhi wu nga si fika eka xiyimo laha ku nga mintwanano ya xikweleti lexikulu tani hi laha swi nga hlamuseriwa laha hansi.

A ku na ndziho (penalty) lowu wu nga ta hekerisiwa hi ku hakela xikweleti hi ku helela nkarhi wu nga si fika eka **xikweleti lexitsongo kumbe xa le xikarhi**. Loko muxavi a lava ku herisa ntwanano wa **xikweleti lexikulu**, hi leswo ntwanano wa xikweleti lexi xi nga le henhla ka ntsengo wa R250 000 (magidi ya makume ya madzana mambirhi na ntlhanu wa makume ya madzana) kumbe xikweleti xa mali ya yindlu, ntsengo wo herisa xikweleti wu nga katsa tichaji ta ku herisa xikweleti lowu wu nga pfumeleriwiki ku va ehenhla ka ntswalo wa tinh'weti tinharhu, no va hansi ka leswi loko muxavi a nyiketa nothisi ya xikongomelo xa yena xo hakela nkarhi wu nga si fika. Eka xiyimo laha nothisi yi nga nyiketiwa hi muxavi,

yi ta hunguta tichaji ta ntswalo wa tin'hweti tinharhu eka ntsengo wa ku hakeriwa ka xikweleti nkarhi wunga si fika hi nkarhi wa nothisi.

Nawu wu pfumelela munyiketi wa xikweleti ku yimisa ntwanano wa xikweleti nkarhi wu nga si fika loko muxavi a nga hakeli.

(Xiyenge 125)

Ku hakela nkarhi wu nga si fika na ku amukeriwa ka tihakelo ku herisa xikweleti

Nawu wu hlamusela leswaku muxavi a nga hakela xitolimende lexi xa ha kolotiwaka ehansi ka ntwanano wa xikweleti nkarhi wu nga si fika. Munyiketi wa xikweleti a nga ka a nga ali ku amukela tihakelo emahlweni ka nkarhi eka muxavi kumbe ku n'wi rihisa hi ku va a hakela nkarhi wu nga si fika.

Loko muxavi a endla tihakelo emahlweni ka nkarhi lowu a faneleke ku hakela munyiki wa xikweleti hi wona, Nawu wu vula leswaku munyiketi wa xikweleti u fanele ku ava tihakelo hi ku longoloxiwa hi ndlela leyi yi landzaka:

- Xo sungula, ku hakela ntswalo lowu wu faneleke ku hakeriwa hi ku landza ntwanano wa xikweleti;
- Xa vumbirhi, ku hakela timali ta tirhelo na tichaji leti ti faneleke ku hakeriwa;
- Xa vunharhu, ku hunguta xikweleti-nkulu (principal debt).

(Xiyenge 126)

Timfanelo ta muxavi ku hakela xikweleti emahlweni ka nkarhi wa ku hakeriwa ka xona

Nawu wu nyiketa muxavi mfanelo ya ku hakela xikweleti emahlweni ka nkarhi hambi nkarhi wihi ku nga si fika siku leri ri nga vekiwa eka ntwanano. Muxavi a nga bohekanga ku nyiketa munyiketi wa xikweleti nothisi ya leswaku u na xikongomelo xa ku hakela xikweleti nkarhi wa ntwanano wa xikweleti wu nga si fika.

Eka xiyimo xa ntwanano wa xikweleti lexikulu, loko muxavi a lava ku tirhisa mfanelo lehyi, u ta chajiwa ntsengo wa ku herisa xikweleti nkarhi wu nga si fika, tani hi laha swi nga hlamuseriwa laha henhla. Mfanelo leyi yi tlhela yi kumeka na le ka loyi a yimeleke ku hakela xikweleti loko mukoloti a tsandzeka ku hakela (guarantor). Muyimeri wa ku hakela xikweleti (guarantor) i munhu loyi a pfumelaka ku hakela xikweleti, lexi xi faneleke ku hakeriwa eka munyiketi wa xikweleti hi xikweleti xa munhu wu'nwana wa muxavi, loko muxavi yoloye a tsandzeka ku hakela xikweleti eka munyiketi wa xikweleti.

(Xiyenge 125)

Ku hirha kumbe minxaviso ya switolimende leswi swi nga sayiniwa hi muxavi eka ndhawu leyi yi nga ri ku ndhawu leyi nga rejistariwa ya bindzu ra munyiketi wa xikweleti

Loko muxavi a sayina ntwanano wa ku hira kumbe wa nxavo wa xitolimende eka ndhawu le yi yi nga ri ku ndhawu ya adrese ya bindzu ra munyiketi wa xikweleti, muxavi a nga herisa ntwanano wa xikweleti eka masiku ya ntlhanu (5) ya ku nghenela ntwanano. Muxavi a nga herisa ntwanano hi ku tlherisela mpahla kumbe ku hakelela vutirheli lebyi muxavi a ve a byi amukeleke eka munyiketi wa xikweleti. Nawu wu tlhela

wu lava leswaku munyiketi wa xikweleti a tlherisela muxavi mali yin'wana na yin'wana leyi muxavi a nga yihakela eka munyiketi wa xikweleti, handle ka ya leswi swilo swi munyiketi wa xikweleti swi nga ta n'wi dyela yona (costs) eka ku lunghisa ku vaviseka loku ku nga vangiwa hi muxavi na ya ku renta loku muxavi a nga fanela ku hakela kona hi ku tirhisa mpahla.

(Xiyenge 121)

Ku tshika kumbe ku tlherisela mpahla ka muxavi na ndlela leyi swi khumbhaka muxavi hi yona

Nawu wu vula leswaku muxavi a nga ntshetshelela endzhaku eka nxavo wa xitolimende, mali yo lomba leyi nga na xikhomiso kumbe ntwanano wa ku hirha, nkarhi wun'wana na wun'wana hi ku tlherisela mpahla eka munyiki wa xikweleti. Loko muxavi a tlherisela mpahla eka munyiki wa xikweleti, munyiki wa xikweleti u rindzeriwe ku xavisa mpahla na ku hoxela mali ya nxavo eka akhawunti ya muxavi hi mali ya nxaviso wa mpahla leyi nga vuyisiwa hi muxavi. Loko mali ya nxaviso ya mpahla leyi nga tlheriseriwa endzhaku hi muxavi yi tlula ya xikweleti xa muxavi, munyiketi wa xikweleti u fanele ku tlherisela ya ntsengo wa le henhla ka ntsengo eka muxavi. Loko vuyelo bya mali ya nxaviso eka mpahla leyi nga vuyisiwa hi muxavi, yi ri ehansi ka xikweleti xa muxavi, muxavi u boheka ku hakela yo ngetelela ku fikela eka ntsengo wa nxavo eka munyiki wa xikweleti ku nga si hela masiku ya khume (10).

(Xiyenge 127)

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

- **Ntwanano wa xikweleti lexitsongo** i ntwanano wa xikweleti lexi fikelelaka eka R15 000
- **Ntwanano wa xikweleti xa le xikarhi** i ntwanano wa xikweleti lexi nga xikarhi ka R15 001 na R250 000
- **Ntwanano wa xikweleti lexikulu** i ntwanano wa xikweleti lexi nga le henhla ka R250 000.

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Timfanelo ta muxavi kumbe mukoloti (Kavanyisa ka 2)
- Ku ka u nga hakeli xikweleti na ku sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti (Kavanyisa ka 7)
- Ku tshikilela no sindzisa ku landzeleriwa ka nawu wa NCA (Kavanyisa ka 11)

Kavanyisa ka 7

KU TSANDZEKA KU HAKELA NO SINDZISA KU HAKERIWA KA XIKWELETI

Kavanyisa loku ku langutana na magoza lawa ya faneleke ku landzeleriwa hi munyiketi wa xikweleti loko muxavi a nga hakeli xikweleti, hi ku landza ntwanano wa xikweleti lowu a wu sayineke. Ku ta buriwa hi tinhlokomhaka leti landzaka:-

- Fambiselo leri nga tshimbisiwa no siveriwa ra ku hlengeleta mali na ku sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti;
- Mafambiselo lama ya faneleke ku landzeleriwa hi munyiketi wa xikweleti ku sungula loko a nga si sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti;
- Fambiselo ra swa swikweleti ekhoto.

Fambiselo leri nga tshimbisiwa no siveriwa ra ku hlengeleta mali na ku sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti

Loko muxavi a nga kotu ku hakela xikweleti xa yena, munyiketi wa xikweleti u ta fanela ku teka magoza yo hlengeleta mali leyi a faneleke ku yi kuma eka muxavi. Leswi swi vuriwa ku sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti (debt enforcement). Nawu wu tshimbisa no sivele mafambiselo man'wana ya munyiketi wa xikweleti ku ma tirhisa ku hlengeleta timali leti a kolotiwaka tona hi muxavi. Munyiketi wa xikweleti a nga pfumeleriwangi ku khoma tidokumende leti landzaka ta muxavi hi xikongomelo xo hlengeleta mali ya xikweleti kumbe ku sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti:-

- Dokumende ya vutitivisi (ID)
- Khadi ro hakela hi rona kumbe khadi ra mali yo lomba (credit card)
- Khadi ra ATM ra bangi
- Nomboro ya xihundla ya khadi ra le bangi (PIN).

(Swiyenge 90 & 133)

Mafambiselo lama ya faneleke ku landzeleriwa hi munyiketi wa xikweleti ku sungula loko a nga si sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti

Loko muxavi a nga hakelangi xikweleti xa yena, munyiketi wa xikweleti u fanele ku n'wi nyiketa nothisi hi ku tsala a n'wi hlamusela hi xiyimo xa akhawunti. Muxavi u salele ndzhaku hi ku hakela xikweleti loko akhawunti ya yena yi salele ndzhaku hi masiku ya 20 ya ku tirha. Eka nothisi, munyiketi wa xikweleti u fanele ku gangisa eka muxavi leswaku u fanele ku yisa xikweleti xa yena eka mutsundzuxi hi swikweleti (debt

counsellor), kumbe khoto ya vaxivi (consumer court), kumbe eka **Ombudsman** loyi a nga na matimba yo langutana na timholovo Xikongomelo xa ku rhumela loku i ku endlela leswaku muxavi na munyiketi wa xikweleti va kota ku ntlhantlha xirhalanganyi xa vona kumbe ku pfumelelana hi kungu lerintshwa ra mahakelelo ya xikweleti. Munyiketi wa xikweleti a nga ka a nga tekeli muxavi goza ra nawu loko a nga si sungula hi ku n'wi nyika nothisi ya ku tsandzeka ku hakela no n'wi hlamusela hi timfanelo ta yena tani hi muxavi eka mhaka leyi. Loko muxavi a tama a ha tsandzeka ku khumbana na munyiketi wa xikweleti kumbe *Ombudsman* eka masiku ya 10 ku ntlhantlha xirhalanganyi, munyiketi wa xikweleti a nga teka magoza yo sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti.

(Xiyenge 129)

Fambiselo ra swa swikweleti ekhoto

Munyiketi wa xikweleti a nga khumbana na Khoto ya Majistarata ku sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti hi ku landza ntwanano wa xikweleti lexi xi nga salela endzhaku, loko ku endliwile leswi landzaka:-

- Muxavi a nga hlamulangi eka nothisi leyi a nga tsaleriwa yona hi munyiketi wa xikweleti ku tisa mali ya xikweleti leyi nga salela endzhaku hi kulandza ntwanano wa xikweleti,
- Muxavi a arile ku pfumela xigangiso lexi nga endliwa hi munyiketi wa xikweleti hi ku tsala, lexi ringanyetaku tindlela to ntlhantlha xirhalanganyi no tisa timali ta xikweleti lexi xi nga salela endzhaku hi ku hakeriwa kumbe,
- Muxavi a nga zangi a khumbana na mutsundzuxi hi swikweleti (debt counsellor) eka masiku ya 10 ya ku tirha.

Muxavi a nga herisa ntwanano wa xikweleti hi ku tlherisela mpahla eka munyiketi wa xikweleti. Munyiketi wa xikweleti u ta fanela ku xavisa mpahla. Muxavi u ta fanele ku hakela mali leyi xotaka eka ku xavisiwa ka mpahla, loko yi xavisiwe hi ntsengo wa le hansi ka leyi a yi kolotaka. Nawu wu veka leswaku munyiketi wa xikweleti a nga khumbana na khoto ku kuma mali leyi yi xotaka loko a nga hakeriwangi yona eka masiku ya 10 ya ku tirha.

Khoto yi ta langutana na mhaka ya xikombelo xa xiahlulelo xa munyiki wa xikweleti ntsena loko **xikweleti xi nga ri ehansi ka ku hleriwa hi vuntshwa (debt review)**. Loko muxavi na munyiketi wa xikweleti va twananile hi kungu ro hakela xikweleti lexi xi nga salela endzhaku hi ku hakeriwa, na swona muxavi a namarherhile eka malulamiselo lamantshwa, munyiketi wa xikweleti a nga ka a nga khumbhani na khoto ku humesa xiboho hi ntwanano lowu.

(Xiyenge 130)

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

- **Ombudsman** – i nhlngano lowu wu tiyimeleke lowu wu nga endleriwa xikongomelo xa ku ntlhantlha timholovo.

- **Ku hleriwa ka xikweleti hi vuntshwa (debt review)** - i fambiselo laha mintwanano ya swikweleti swa muxavi swi hlanganisiwaka ku kambela no vona loko muxavi a kota ku hakela mali ya n'hweti na n'hweti ya swikweleti.

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Timfanelo ta muxavi kumbe mukoloti (Kavanyisa ka 2)
- Ku tlherisela, ku yimisa, na ku hakelela xikweleti nkarhi wa ntwanano wu nga si fika (Kavanyisa ka 6)
- Ku kuma switsundzuxo hi xikweleti (Kavanyisa ka 8)
- Timholovo na swivilelo (Kavanyisa ka 10)

Kavanyisa ka 8

KU TSUNDZUXIWA HI SWIKWELETI

Kavanyisa loku ku langutana na ku tsundzuxiwa hi swikweleti (debt counselling). Ku ta langutana na leswi landzaka:

- Ndlela leyi muxavi a nga fikeleka hi yona eka vutirheli bya vatsundzuxi hi swikweleti, xikombiso, hi ku ti yela hi yena n'winyi, hi ku rhumeriwa hi munyiketi wa xikweleti, hi ku rhumeriwa hi khoto,
- Xana i incini ku va eka swikweleti swo tlula mpimo (over-indebtedness)?
- Xana i ncini xikweleti xo kala nhloko kumbe xa vusopfa (reckless credit)?
- Xana i ncini ku hleriwa hi vuntshwa ka swikweleti (debt restructuring)?
- Vuyelo bya ku hleriwa hi vuntshwa ka swikweleti
- Xana i ncini xitifiketi xa ku basisiwa eka milandzu ya swikweleti (clearance certificate).

Ku tsundzuxiwa hi Swikweleti

Ku tsundzuxiwa hi swikweleti (debt counselling) i fambiselo leri nga na xikongomelo xa ku pfuneta ku hlela hi vuntshwa swiboho swa muxavi xa swikweleti loko a nga koti ku hakela swikweleti swa yena. Muxavi u ta fanela ku khumbana na mutsundzuxi hi swikweleti loyi a nga ta burisana na yena muxavi hi ku hlela hi vuntshwa swikweleti swa yena na vanyiketi va swikweleti. Xikongomelo xa ku hlela hi vuntshwa swikweleti i ku pfunana na muxavi ku hlanganyetana na swiboho swa yena swa swikweleti.

(Xiyenge 86)

(Xinawana xa mafambiselo 24, 26)

Ndlela leyi muxavi a nga fikeleka hi yona eka vutirheli bya vatsundzuxi hi swikweleti

Ku na tindlela tinharhu leti muxavi a nga fikelelaka eka yona eka vutirheli bya vatsundzuxi va swikweleti.

1. Hi ku tiyela hi yena n'winyi

Muxavi a nga khumbana na **Mutsundzuxi wa Swikweleti (Debt Counsellor)** hi ku tiyela hi yena n'winyi loko a vona leslwaku a nga ha koti ku hakela swikweleti swa yena. Mutsundzuxi wa swikweleti a nga endla nkambelo ku vona loko hikunene muxavi a ri eka swikweleti swo tlula mpimo. Fambiselo ra ku hlela hi vuntshwa swikweleti ku langutaniwa na rona laha hansi.

2. Ku rhumeriwa hi munyiketi wa xikweleti

Nawu wu lava leslwaku munyiketi wa xikweleti a teka magoza yo karhi loko a nga si teka goza ra nawu hi muxavi loyi a

tsandzekaku ku hakela xikweleti xa yena. Rin'wana ra magoza lawa ri katsa ku tsalela muxavi nothisi yo n'wi tivisa leswaku u salele ndzhaku hi ku hakela xikweleti xa yena. Nothisi yi fanele ku tivisa muxavi leswaku u na mfanelo ya ku khumbana na Mutsundzuxi hi swikweleti ku kombela ku pfuniwa.

(Xiyenge 129)

3. Ku rhumeriwa hi khoto

Loko khoto yi vona leswaku munhu loyi a nga le mahlweni ka yona a nga va a ri eka swikweleti swo tlula mpimo, yi nga rhumela muxavi yoloye eka Mutsundzuxi hi swikweleti.

(Xiyenge 85)

(Xinawana xa mafambiselo 26)

Xana i incini ku va eka swikweleti swo tlula mpimo (over-indebtedness)?

Muxavi u le ka swikweleti swo tlula mpimo loko a nga ri na ndlela yo hakela swikweleti swa yena ekuheleni ka n'hweti. Nawu wu tlhela wu vula leswaku loko Mutsundzuxi hi swikweleti a hetile nkambelo na swona a fikelela eka makumu yo vona leswaku muxavi a nga koti ku hlanganyetana na swiboho swa yena ekuheleni ka n'hweti, leswi swi vula leswaku muxavi u nghene eka swikweleti swo tlula mpimo.

(Xiyenge 79)

Vatsundzuxi hi swikweleti va tlhela va pfunana na vaxavi hi vuswikoti bya ku kunguhata swa timali, byo fana na ku endla bajete.

Hambi loko muxavi a ri na mfanelo yo endla xikombelo xa ku hleriwa hi vuntshwa ka swikweleti swa yena, a swi vuli leswaku leswi u ta namba a swi kuma no faneleka ku kuma vutirheli lebyi.

Endzhaku ka nkambelo wa xiyimo xa muxavi hi swa timali, Mutshundzuxi wa swikweleti a nga hetelela hi ku vona leswaku muxavi a nga nghanangi ku tlula mpimo eka swikweleti. Vatsundzuxi hi swikweleti va fanele ku humesa papila ro alela muxavi.

Muxavi loyi a nga kuma papila relero ri n'wi alelaka, a nga ku eka masiku ya 20 ya ku tirha a khumbana na khoto no kombela leswaku yi humesa xiboho xa ku n'wi vona tani hi loyi a nga na swikweleti swo tlula mpimo (over-indebted). Na le henhla ka sweswo, muxavi a nga kombela leswaku khoto yi teka mintwanano ya yena tani hi ya vusopfa (languta eka mbulo lowu nga laha hansi), no humesa xiboho xa leswaku ku hleriwa swikweleti swa yena hi vuntshwa.

(Xiyenge 86)

(Xinawana xa mafambiselo 25)

Xana i ncini ntwanano wa xikweleti xo kala nhloko na xa vusopfa?

Nawu wu veka leswaku munyiketi wa swikweleti u fanele ku tiyisa leswaku muxavi u ta swikota ku hakelela xikweleti lexi a xikombelaka loko a nga si n'wi nyika mali yo lomba kumbe ku n'wi xavisela mpahla hi xikweleti. Loko munyiketi wa xikweleti a tsandzeka ku tiyisa leswi, kutani ntwanano wu ta tekiwa wu ri wa ku kala nhloko na wa vusopfa.

Ntwanano i wa vusopfa loko:

- Munyiketi wa xikweleti a nga endli kahle nkambelo wa vunghozi bya xikweleti ku tiyisa leswaku muxavi u ta swi kota ku hakela mali yo lomba.

- Munyiketi wa xikweleti a ya emahlweni no nyiketa muxavi mali yo lomba hambi loko a vona leswaku muxavi a nga ka a nga swikoti ku hakela mali yo lomba hi ku landza nkambelo lowu wu nga endliwa.
- Muxavi a nga twisisi timfanelo na swiboho swa yena eka ntwanano na timali leti tilavekaka eka ku teka mali yo lomba.

(Xiyenge 80)

I khoto ntsena leyi yi nga tekaka xiboho xa leswaku ntwanano i wa vusopfa hi ku komberiwa hi Mutsundzuxi hi swikweleti kumbe muxavi.

Khoto yi nga yimisa ntwanano lowu wu nga voniwa tani hi ntwanano wa vusopfa. Yi nga tlhela yi cinca swipimelo na swiyimo swa ntwanano, xikombiso, hi ku hlela hi vuntshwa ndlela leyi ku faneleke ku hakeriwa xikweleti hi yona hi muxavi eka munyiketi wa xikweleti. Munyiketi wa xikweleti a nga ka a nga chaji muxavi ntswalo wun'wana kumbe timali tin'wana leti faneleke ku hakeriwa tirhelo eka ntwanano lowu wu nga yimisiwa.

(Xiyenge 84)

(Xinawana xa mafambiselo 23)

Xana i ncini ku hleriwa hi vuntshwa ka swikweleti (debt restructuring)?

Ku hleriwa hi vuntshwa ka xikweleti i fambiselo laha kona Mutsundzuxi hi swikweleti a kambelaka ntwanano wa xikweleti wa muxavi, na ku hlela hi vuntshwa mahakelelo.

Mutsundzuxi hi swikweleti u ta sungula hi ku ringeta ku hlela xikweleti xa muxavi hi ku endla xigangiso eka vanyiketi hinkwavo va swikweli na ku ringeta ku hlanganisa hinkwavo lava va khumbekaka ku pfumelelana hi xigangiso. Loko ku fikeleriwa ntwanano, Mutsundzuxi hi swikweleti a nga kombela *Tribunal* kumbe khoto ku humesa papila ra mpfumelo.

Loko ku nga fikeleriwi ntwanano, Mutsundzuxi hi swikweleti a nga hundzisela mhaka eka khoto ya Majistarata. Khoto ya Majistarata yi nga yingisela mhaka kutani yi humesa xileriso lexi faneleke.

(Xiyenge 86)

(Xinawana xa mafambiselo 24)

Vuyelo bya ku hleriwa hi vuntshwa ka swikweleti

Loko muxavi a vekiwa ehansi ka ku hleriwa hi vuntshwa ka swikweleti, munyiketi wa xikweleti a nga ka a nga tekeli muxavi goza ra nawu. Nakambe, muxavi loyi xikweleti xa yena xi nga le ku hleriweni hi vuntshwa, a nga pfumeleriwi ku endla xikombelo xin'wana xa xikweleti kumbe ku amukela xikweleti xin'wana. Xikweleti xin'we ntsena lexi muxavi a pfumeleriwaku xona, i ku endla xikombelo xa xikweleti xo hlanganisa lexi vuriwaka *consolidation loan*.

Muxavi loyi a tsandzekaka ku hakela hi ku landza ntwanano wa ku hleriwa hi vuntshwa ka swikweleti, u ta vhela a susiwa eka nongonoko wa ku hleriwa ka xikweleti hi vuntshwa, na swona vanyiketi wa swikweleti va nga kota ku hatla va teka goza ra nawu makongomana na muxavi yoloye.

(Xiyenge 86)

Xana i ncini xitifiketi xa ku basisiwa eka milandzu ya swikweleti (clearance certificate)

Muxavi loyi a nga hakela xikweleti xa yena hinkwaxo hi ku landza ku hleriwa hi vuntshwa ka xikweleti, u kuma xitifiketi xa ku basisiwa (“Clearance Certificate”) lexi humaka eka Mutsundzuxi hi swikweleti. Xitifiketi lexi xi ta pfumelela muxavi leswaku rhekhodo ya yena leyi nga le ka va byuro ya swikweleti, yi basisiwa. Hinkwaswo leswi nga hoxeriwa eka tirhekhodo makongomana na ku hakela ka yena swikweleti, swi fanele ku basisiwa. Loko Mutsundzuxi hi swikweleti a ala ku nyiketa muxavi xitifiketi, a nga khumbana na Tribunal leswaku yi kambela nakambe xiboho xa Mutsundzuxi hi swikweleti.

(Xiyenge 71)

(Xinawana xa mafambiselo 27)

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Ku ka u nga hakeli xikweleti na ku sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti (Kavanyisa ka 7)

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

- **Masiku ya ku tirha ka mabindzu:** I masiku hinkwawo ku nga katsiwi Muggivela, Sonto na Masiku ya Tiholodeyi;
- **Ku tsundzuxiwa hi Swikweleti:** Fambiselo ra ku kambela loko munhu a ri na swikweleti swa ku tlula mpimo;
- **Mutsundzuxi hi Swikweleti:** I munhu loyi a nga rejistara na NCR tani hi Mutsundzuxi hi swikweleti (Debt Counsellor), na swona a pfunanaka na vaxavi hi ku hlela hi vuntshwa swikweleti swa vona;
- **Xikweleti xo hlganisa (Consolidation loan):** I mali yo lumba leyi yi lombiwaka hi muxaxi hi xikongomelo xa ku hlganisa swikweleti swa yena hinkwaswo ku va xikweleti xin'we lexi a ta xi hanelaka.

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Timfanelo ta muxavi kumbe mukoloti (Kavanyisa ka 2)
- Maendlelo ya ku maketa (Kavanyisa ka 4)
- Ntirhiso-mali (costs) (Kavanyisa ka 5)
- Ku tlherisela, ku yimisa, na ku hakelela xikweleti nkarhi wa ntwanano wu nga si fika (Kavanyisa ka 6)

Kavanyisa ka 9

TIBYURO TA SWIKWELETI NA VUTIVI HI SWIKWELETI

Kavanyisa loku ku langutana na tinhlokomhaka leti landzaka:

- Vutivi hi vaxavi bya swikweleti
- Xana hi byihi vutivi lebyi byi nga hlayisiwaka?
- Xana hi byihi vutivi lebyi byi nga ka ku byi nga hlayisiwi?
- Swihlovo swa vutivi
- Nkarhi wa ku hlayisiwa ka vutivi
- Ku susiwa ka vutivi na ku phikiza vutivi lebyi byi nga hoxeka
- Fambiselo ra ku ngenisa vutivi byo biha eka byuro ya swikwelet
- Ku tirhisiwa ka vutivi bya swikweleti.

Nawu wu lava leswaku Mulawuri tiko wa swa Swikweleti loyi ku nga *National Credit Regulator* a tsarisa no **lawula (regulate)** tibyoro ta swikweleti. Nawu wu vula leswaku hi byihi vutivi lebyi byi nga hlayisiwaka hi byuro ya swikweleti, i mani loyi a nga rhumelaka vutivi lebyi eka byuro, na swona i mani loyi a nga kumaka vutivi lebyi eka byuro, na swona leswaku byuro yi nga hlayisa vutivi lebyi nkarhi wo tani hi kwihi. Vutivi bya muxavi byi nga va bya yena xiviri kumbe vutivi bya swikweleti.

(Swiyenge 43 & 70)

(Xinawana xa mafambiselo 17)

Vutivi hi vaxavi bya swikweleti

Nawu wu lawula ku tirhisiwa ka **vutivi hi muxavi bya swikweleti**. Kambe, nhlamuselo ya vutivi hi muxavi bya swikweleti yi navile na swona yi katsa vutivi hinkwabyo bya muxavi byo fana na lebyi landzelaka:

- Matimu ya munhu hi swikweleti
 - ↳ Mintwanano ya swikweleti leyi a nga yi sayina;
 - ↳ Matimu ya ku hakelela ka yena swikweleti;
 - ↳ Loko ku ri leswaku muxavi wa/kumbe a a ri ehansi ka ku kamberiwa hi vuntshwa ka swikweleti;
- Matimu ya munhu hi swa timali
 - ↳ Mali leyi a a yi kuma na leyi a yi kumaka sweswi;
 - ↳ Mpahla (nhundzu) na leswi a swi kolotaka;
- Vutivi byin'wana hi munhu xiviri byo fana na:
 - ↳ Dyondzo, matimu ya ku thoriwa ka yena na mintirho leyi a yi dyondzeleke;
 - ↳ Nomboro ya ID (xibukwana xo ti tivisa);
 - ↳ Vito;
 - ↳ Siku ra ku velekiwa;

- ↳ Adrese ya ndhawu laha u tshamaka kona;
- ↳ Xiyimo eka swa vukati;
- ↳ Vuxokoxoko bya ku khumbana na yena. **(Xiyenge 70)**
(Xinawana xa mafambiselo 18)

Xana hi byihi vutivi lebyi byi nga hlayisiwaka?

Vutivi hinkwabyo hi muxavi bya swikweleti tani hi laha byi nga longoloxiwa laha henhla byi nga hlayisiwa hi byuro ya swikweleti na vutivi lebyi landzaka:

- Vutivi bya ku hakela byo kongomana na vutirheli lebyi byi ya ka emahlweni;
- Vutivi byin'wana na byin'wana lebyi byi lavekaka ku kota ku vona loko ku ri na vukungundzwana hi swa swikweleti (credit fraud);
- Vutivi hi mahakelelo lama ya endliwaka hi muxavi laha xikweleti xi nga nyiketeriwa eka van'wana (ceded);
- Vutivi byin'wana na byin'wana, kambe loko ku ri leswaku muxavi u nyiketile mpfumelo wa leswaku vutivi lebyi byi rhumeriwa eka byuro ya swikweleti, na swona loko ku ri leswaku munyiketi wa xikweleti u tvisile muxavi leswaku vutivi lebyi byi ta tirhiseriwa yini. **(Xinawana xa mafambiselo 18)**

Xana hi byihi vutivi lebyi byi nga ka ku byi nga hlayisiwi?

Nawu wu vula leswaku vutivi lebyi landzelaka bya munhu xiviri byi nga ka byi nga hlayisiwi eka byuro ya swikweleti:

- Muxaka;
- Ku khumbana ka yena na swa tipolotiki;
- Xiyimo/matimu ya munhu hi swa mirhi na ku ongoriwa;

- Vugandzeri kumbe maanakanyelo, vupfumeri kumbe mianakanyo;
- ku voyamela eka tlhelo ro karhi hi ta swa ku rhandzana na va rimbewu ro karhi (sexual orientation);
- Vuxirho bya tiyuniyoni ta vতিরhi.

(Xinawana xa mafambiselo 18)

Swihlovo swa vutivi eka tiburo ta swikweleti

Nawu wu pfumelela vanhu lava landzaka/minhlangano ku rhumela vutivi:

- Vanyiketi va swikweleti;
- Vaxavi ku lulamisa vutivi byo hoxeka;
- Mfumo, khoto, kumbe mutirhi wa le khoto;
- Munyiketi wa vutirheli lebyi yaka emahlweni;
- Tikhampani ta tiinxoreense;
- Minhlangano leyi yi endlaku mindzavisiso hi vukungundzwana (investigating fraud);
- Tiinstitutuxini ta dyondzo to fana na tiyunivhesiti;
- Vahlengeleti va swikweleti;
- Tiburo ta swikweleti tin'wana.

(Xiyenge 70)

(Xinawana xa mafambiselo 18)

Nkarhi wa ku hlayisiwa ka vutivi

Nawu wu veka nkarhi wa ku hlayisiwa ka vutivi byo karhi hi va byuro ya swikweleti. Eka nkarhi lowu nga hundza, tiburo a ti titekela swiboho hi toxo leswaku vutivi byi ta hlayisiwa nkarhi wo tani hi kwihi

Minkarhi ya ku hlayisiwa ka vutivi yi longoloxiwe laha hansi:

	Xiyenge	Nhlamuselo	Nkarhi wa ku hlaysiwa
1	Swivilelo leswi nga nghenisiwa	Muxavi u na mfanelo yo phikiza vutivi byo hoxeka. Leswi swi nga katsa vuxokoxoko bya mimphikizano hi vutivi lebyi byi nga hoxeriwa na swona byi ariwa endzhaku ka ndzavisiso	Tin'hweti ta 18
2	Swivutiso	Vuxokoxoko bya munhu loyi a kombelaka vutivi hi muxavi bya swikweleti	Malembe ya 2
3	Mahakelelo ya munhu	Vuxokoxoko bya mahakelelo lama ya endlwaka hi muxavi eka mintwanano ya yena	Malembe ya 5
4	Vutivi byo biha	Vutivi lebyi kongomaneke na muxavi bya matikhomelo ya yena hi swa ku hakela, eka swo fana na leswaku u salela endzhaku a hi ku hakela a hakela katsongo, a nga hakeli xikweleti, u balekele xikweleti (absconded)	Lembe ra 1
5	Vutivi byo biha	Vutivi byo fambelana na goza leri nga tekiwa hi munyiketi wa xikweleti makongomana na muxavi ku sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti, ku fana na ku n'wi hundziseka eka van'wana, ku teka goza ra nawu, ku khansela xikweleti hi ku vona leswo a xi nga hakeriwi.	Malembe ya 2
6	Ku hlela hi vuntshwa xikweleti	Vuxokoxoko bya muxavi ehansi ku kamberwa hi vuntshwa ka xikweleti	Ku fikela loko ku humesiwa xitifiketi xa ku basisa
7	Swiboho swa ku tsema mhaka eka milandzu yo ka yi nga ri ya vugevenga	Swiboho swa ku tsema leswi humesiwaka hi khoto	Malembe ya 5 kumbe ku fikela loko khoto yi xi susa
8	Swileriso swa khoto hi swikweleti	Swileriso swo veka muxavi ehansi ka vulawuri bya swikweleti	Malembe ya 10 kumbe ku fikela loko khoto yi xi susa
9	Ku vutliwa ka mpahla ya munhu wo tsandzeka ku hakela swikweleti (sequestration)	Xileriso lexi xi humesiwaka hi khoto xa leswaku munhu u chonile u tsandzeka ku hakela xikweleti	Malembe ya 10 kumbe ku fikela loko khoto yi xi susa
10	Ku pfariwa ka khampani hi ku tsandzeka ku hakela swikweleti (liquidations)	Xileriso lexi xi humesiwaka hi khoto xa leswaku khampani yi chonile yi tsandzeka ku hakela swikweleti	A ku vekiwangi nkarhi
11	Ku vuyiseka eka xiyimo lexinene	Xileriso xa khoto xo susa xileriso xa ku chona ka khampani kumbe ka munhu endzhaku ka loko ku hakeriwe swikweleti hinkwaswo.	Malembe ya 5
12	Vutivi byin'wana	Vutivi byin'wana lebyi byi nga longoloxiwangiku laha henhla	Malembe ya 2

(Xiyenge 73) (Xinawana xa mafambiselo 17)

Ku susiwa ka vutivi na ku phikiza vutivi lebyi byi nga hoxeka

Muxavi u na mfaneko ya ku phikiza vutivi lebyi byi nga hoxeka hi yena lebyi byi nga ngenisiwa eka byuro ya swikweleti. Muxavi u fanele ku tivisa byuro leswaku vutivi bya vona byi na xihoxo. Loko va amukela nothisi eka muxavi, byuro yi fanele hi xihatla yi 'siva'/ 'tumbeta' vutivi leswaku byi nga voniwi hi munhu. Byuro yi na masiku ya 20 ya ku tirha ku kuma vumbhoni bya leswaku vutivi a byi hoxekanga. Loko yi nga koti ku endla tano, kutani, yi fanele ku susa vutivi byebye eka tirhekhodo ta yona.

Loko byuro yi kuma vumbhoni bya vutivi, kambe muxavi a tama a ha byi phikiza, muxavi a nga ku ku nga si hela masiku ya 20 ya ku tirha a kombela va National Credit Regulator (Mulawuri wa tiko wa swa swikweleti) ku endla ndzavisiso hi mhaka leyi.

**Xiyenge 73 xa Nawu xi na xileriso xa ku basisa ("clean-up"),
lexi xi lavaku leswaku tibyuro tisusa vutivi byo karhi eka
tirhekhodo ta vona. Swinawana swa mafambiselo
(regulations) leswintshwa kutani se swi humesiwile leswi swi
lavaku leswaku tibyoro tisusa tirhekhodo to karhi kan'we ku
basisa ('once off clean up').**

**Ku kuma vutivi byo enta hi leswi, hlaya swinawana swa
mafambiselo eka Gazete ya no. 28864**

(Xiyenge 72 & 73)

(Xinawana xa mafambiselo 20)

Fambiselo loko ku nga si ngenisiwa vutivi eka byuro ya swikweleti

Munhu wun'wana na wun'wana/nhlangano wun'wana na wun'wana lowu wu pfumeleriweke ku ngenisa vutivi eka byuro ya swikweleti, yi fanele ku teka magoza lama faneleke ku tiyisa leswaku vutivi lebyi byi nga ngenisiwa hi byona hikunene i bya ntiyiso. Loko vutivi byi ri lebyi vuriwaka lebyi byi nga *prescribed*, munyiketi wa xikweleti a nga pfumeleriwi ku rhumela vutivi byebebyo eka byuro. Loko ku nga si ngenisiwa **vutivi byo biha (adverse information)** eka byuro ya swikweleti u fanele ku rhanga a nyiketa muxavi masiku ya 20 ya ku tirha ka mabindzu nothisi ya leswaku u ta rhumela vutivi lebyi eka va byuro. Muxavi u fanele ku tivisiwa hi vutivi lebyi byi nga ta ngenisiwa eka va byuro leswaku a ta kota ku byi phikiza loko a kholelwa leswaku vutivi byebebyo byi hoxekile.

(Swinawana swa mafambiselo 18, 19)

Ku tirhisiwa ka vutivi bya swikweleti

Nawu wu veka leswi vutivi hi muxavi bya swikweleti byi nga tirhiseriwaka swona. Wu tlhela vu veka na loko ku laveka mpfumelo wa muxavi hi ku tirhisiwa ka vutivi byebebyo bya yena hi swikweleti. Ku pfumeleriwe ntsena ku tirhisiwa ka vutivi eka leswi landzaka:

Laha ku nga lavekiku kona mpfumelo wa muxavi

- Xikongomelo xin'wana na xin'wana lexi xin ga le ka Nawu, xo fana na nkambelo wa ku swi kota ku hakelela (affordability assessments);
- Mindzavisiso ya vukungundzwana na vubori lebyi endliwaka hi va SAPS;

- Va vutirheli byo sivela vukungundzwana na vubori;
- Ku kamberiwa ka tibuku ta swikweleti, laha **swikweleti swa muxavi swi nyiketiwaka van'wana**;
- Ku kuma vuxokoxoko bya muxavi ku hakela mpecheni leyi a nga si ku yi landzaka kumbe tikleyimu ta inxoreense;
- Ku landzelela muxavi ku hlengeleta xikweleti makongomana na ntwanano wa xikweleti;
- Ku endla fambiselo ra swikoro (tikhadi ta xikoro).

Laha ku lavekaku kona mpfumelo wa muxavi

- Ku veka mimpimo eka ku nyiketa mpahla kumbe **vutirheli lebyi ya ka emahwleni**;
- Ku kambela xikombelo xa inxoreense;
- Ku tiyisa nthwaso wa ta dyondzo ya munhu (tikhwalfikhexini);
- Ku kambela xiyimo xa mulava-ntirho (candidate for employment) eka xiyimo lexi xi lavaku ku va na ku tshembheka na ku va na ntiyiso na swona leswi swi lavaku leswaku a tirhana na khexe kumbe tifayinense (timali).

A swi le nawini ku endla nkambelo wa tibuyuro ta swikweleti eka munhu loyi a lavaku ntirho, loko xiyimo xi nga lavi leswaku ku va na ku tshembheka na ku va na ntiyiso na swona xi nga katsi ku tirhana na khexe kumbe tifayinense (timali.)

(Xiyenge 70)

(Xinawana xa mafambiselo 18)

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

- **Ku lawula (regulates):** Ku tiyisa leswaku vanyiketi va swikweleti, vatsundzuxi hi swikweleti na tiburo ta swikweleti va tikhoma kahle hi ku landza nawu;
- **Vutirheli lebyi ya ka emahlweni:** Timpahla na vutirheli lebyi byi nyiketiwaka hi ku ya emahlweni, lebyi byi faneleke ku hakeleriwa minkarhi hinkwayo, byo fana na mati na gezi.
- **Xikweleti lexi nga nyiketwa van'wana (debt ceded):** Laha xikweleti xa muxavi xi xaviseriwaka vanhu van'wana hi munyiketi wa xikweleti na swona vanhu va lavo va hlengeletaku no londza mali ya xikweleti eka muxavi;
- **Ku vekiwa ka munhu hi nawu tani hi muchoni (sequestration):** Xileriso xa khoto xa leswaku munhu u chonile u tsandzeka ku Hakela swikweleti swa yena;
- **Ku tsandzeka ku hakela swikweleti (insolvent):** Loko swikweleti swa muxavi swi tlula mpahla leyi a nga na yona na swona a nga koti ku hakela nchumu;
- **Ku vekiwa ka khampani hi nawu tani hi leyi yi nga chona (liquidation):** Xileriso xa khoto xa leswaku khampani kumbe *close corporation* a yi na mali yo hakela swikweleti.

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

- **Ku vuyisela eka xiyimo lexinene (rehabilitation):** Loko muxavi loyi a a vekuwe hi khoto tani hi muchoni (sequestered) a hakela swikweleti swa yena hinkwaswo, khoto yi nga susa xileriso xa ku n'wi veka tani hi muchoni wo tsandzeka ku hakela swikweleti.
- **Prescribed:** Xikweleti xi hlamuseriwa tani hi lexi xi nga *prescribed* loko munyiketi wa xikweleti a nga tekangi goza ku sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti hi muxavi eka nkarhi wo karhi. Munyiketi wa xikweleti a nga ka a nga sindzisi leswaku xikweleti lexi xi nga hundzeriwa hi nkarhi xi hakeriwa hi ku tirhisa Khoto;
- **Vutivi byo biha:** Vutivi byo fana na ku nga hakeli kahle ku hakeriwa ka tsongo, ku ka ku nga hakeriwi xikweleti, ku balekeka xikweleti, ku hundziseriwa eka van'wana hi ku ka u nga hakeli, ku tekeriwa goza ra nawu, kumbe ku suriwa ka xikweleti hikuva xi vonaka leswaku xi nga ka xi nga ha hakeriwi.

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Timfanelo ta muxavi kumbe mukoloti (Kavanyisa ka 2)

Kavanyisa ka 10

TIMHOLOVO NA SWIVILELO

Kavanyisa loku, ku langutana na leswi landzaka:

- Xana muxavi a nga ngenisa rini xivilelo?
- Xana muxavi a nga ngenisa xivilelo kwihi na le ka mani?
- Fambiselo leri faneleke ku landzeleriwa loko ku ngenisiwa xivilelo na National Credit Regulator (Mulawuri wa Tiko wa swa Swikweleti.)

Xana muxavi a nga ngenisa rini xivilelo?

Muxavi a nga ngenisa xivilelo hambi rini loko a nga enerisekanga hi vutirheli lebyi a nga byi kuma eka munyiketi wa xikweleti, Mutsundzuxi hi swikweleti (Debt Counsellor) kumbe byuro ya swikweleti. Xikombiso, muxavi u fanele ku amukela nothisi loko a nga hakelanga xikweleti xa yena ehansi ka ntwanano wa xikweleti, loko munyiketi wa xikweleti a nga si teka goza ra nawo. Nothisi leyi yi fanele yi tivisa muxavi leswaku a nga ngenisa xivilelo na le ka mulavisisi hi swivilelo loyi a vuriwaka *ombudsman* loyi a nga na matimba (ombudsman with jurisdiction), na le ka *alternative dispute resolution agent* (ejenti ya ku ntlhantlha swirhalanganyi hi ndlela yin'wana), kumbe khoto ya vaxavi na vakoloti.

(Xiyenge 129, 134 & 136)

Xana muxavi a nga ngenisa kwihi xivilelo?

Mulawuri wa Tiko wa ta Swikweleti loyi a nga National Credit Regulator hi yena a langutaneke na ku amukela no lavisisa hi swivilelo leswi swi fambelanaka na swikweleti na timhaka tin'wana leti Nawu wu langutanaka na tona. Kambe, loko Regulator a ri na miehleketo ya leswaku xivilelo i xa mhaka leyi ku faneleke ku langutaniwa na yona hi nhlngano wun'wana lowu simekiweke khale, u ta hundzisela mhaka eka nhlngano wolowo. Eka Kavanyisa ka 12, ku na vuxokoxoko bya minhlngano yin'wana leyi yi langutanaka na swivilelo na timholovo tin'wana to ka ti nga ri ta swikweleti.

Nawu wu pfumelela leswaku muxavi a ngenisa xivilelo na wun'wana wa minhlngano leyi yi nga laha hansi:

1. *The National Credit Regulator* (Mulawuri wa Tiko wa ta Swikweleti)
2. ***Ombudsman with jurisdiction*** (mulavisisi loyi a nga na matimba)
3. *The National Consumer Tribunal* (Huvo ya Tiko ya ta Vaxavi na vakoloti) kumbe
4. *Alternative Dispute Resolution Agent (ADR)* (Ejenti ya ku ntlhantlha swirhalanganyi hi ndlela yin'wana)

1. *National Credit Regulator* (Mulawuri wa Tiko hi ta Swikweleti)

Muxavi a nga ngenisa xivilelo eka *National Credit Regulator* loko xivilelo xi fambelana na ntwanano wa xikweleti. Fambiselo leri landzeleriwaka hi *Regulator* loko a amukela xivilelo ku ta langutaniwa na rona eka Kavanyisa loku (chaptara leyi).

(Xiyenge 15)

2. Ombudsman with jurisdiction (mulavisisi loyi a nga na matimba)

Tiindastru to fana na indastru ya inxorense, indastru ya vutirheli bya swa fayinense (swa timali) na indastru ya tibangi, ti na *Ombudsman* wa tona. *Ombudsman* i nhlangani (entity) lowu wu nga sunguleriwa ku amukela no ntlhantlha swirhalanganyi na timholovo eka indastru yin'wana na yin'wana. Xikombiso, swivilelo leswi swi kongomaneke na bangi swi nga nghanisiwa eka *Ombudsman for Banking Services* kasi xivilelo lexi xi kongomaneke na byuro ya swikweleti swi nga nghanisiwa eka *Credit Information Ombudsman*.

3. National Consumer Tribunal (Huvo ya Tiko ya ta Vaxavi na vakoloti)

Muxavi a nga nghanisa xivilelo kumbe mholovo hi ku kongoma eka *Tribunal*; kambe eka swiyimo laha muxavi a nga endlaka leswi hi leswi landzaka ntsena:

- Loko *National Credit Regulator* a arile xivilelo (languta nhlamuselo eka xiyenge/kloso 4 laha hansi);
- Loko muxavi a nga kotanga ku ntlhantlha xivilelo hi ku tirhisa *Ombudsman*, *ADR* kumbe *Regulator*;

(Xiyenge 137 & 141)

(Swinawana swa mafambiselo 49, 51)

4. Alternative Dispute Resolution agent (ADR) (Ejenti ya ku ntlhantlha swirhalanganyi hi ndlela yin'wana)

ADR i nhlangani lowu wu ringetaka ku ntlhantlha timholovo hi ndlela ya *mediation* (ku hlanganisa lava khumbekaka), *mediation* (vulamuri) kumbe *arbitration* (ku endla xiboho xa vulamuri).

Loko muxavi loyi a nga rhumeriwa eka va *ADR*, na swona va *ADR* va kuma leswaku matlhelo lama khumbekaka a ya twanani kumbe mholovo a yi ntlhantleki, va *ADR* va fanele ku humesa xitifiketi lexi hlamuselaka leswaku swi tsandzile ku ntlhantlha xirhalanganyi. Kutani mhaka yi nga hundziseriwa eka Tribunal ku yi ntlhantlha kona. (Xiyenge 134)
(Xinawana xa mafambiselo 51)

Magoza lama faneleke ku landzeleriwa loko ku nghenisiwa xivilelo na *National Credit Regulator* (Mulawuri wa Tiko wa swa Swikweleti)

Muxavi a nga khumbana na *National Credit Regulator* (mulawuri wa tiko hi ta swikweleti) hi riqingho, kumbe ku tata fomo leyi yi kumekaka eka *Regulator*. Muxavi u fanele ku nyiketa vutivi lebyi landzaka loko a nghenisa xivilelo:

- Mavito hi xitalo, xivongo na nomboro ya ID (xibukwana xo vutitivisi);
- Vuxokoxoko bya ku khumbana na yena;
- Nhlamuselo yo koma ya xivilelo

Xivilelo xi nga nghenisiwa na *Regulator* loko muxavi a ringetile ku xi ntlhantlha na munyiketi wa xikweleti kambe swi tsandzile.

- *Regulator* u ta endla leswi landzaku:
- u ta humesa nothisi ya ku ka a nga hundziselile mhaka emahlweni (non-referral) loko a kuma leswaku mhaka leyi yi wela ehandle ka Nawu lowu;
- u ta endla ndzavisiso hi xivilelo; kumbe
- a hundziselile mhaka eka *ombudsman* loyi a nga na matimba, va *ADR* kumbe khoto ya vaxavi.

Loko xivilelo xi hundziseriwa ku ya endla ndzavisiso, NCR u ta langutana xiviko xa ndzavisiso na

- ku humesa nothisi ya ku ka a nga hundziselile mhaka emahlweni; kumbe
- ku hundzisela mhaka eka *Tribunal* leswaku yi ta teka xiboho.

Loko xivilelo xi fambisana na **nandzu wa ku tluriwa ka nawu (offence)** hi ku landza Nawu, kutani *Regulator* u ta hundzisela mhaka eka va *National Prosecuting Authority* (va Vuchuchisi bya Tiko) ku va va endla chaji ya nandzu (va pfula nandzu) wa vugevenga hi munhu loyi ku vileriwaka hi yena. Loko mholovo yi ntlhantleka, vuyelo byi ta yisiwa eka va *Tribunal* leswaku va ta humesa xileriso xa ku pfumela (consent order).

(Swiyenge 136, 138, 139 & 140)

(Xinawana xa mafambiselo 50)

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

- ***Ombudsman with jurisdiction* (mulavisisi loyi a nga na matimba):** I hofisi kumbe nhlango eka indastri lowu wu nga sunguriwa hi nawu kumbe tani hi nhlango wo tisungulela hi ku rhandza (voluntary association), ku pfuneta ku ntlhantlha timholovo exikarhi ka vaxavi na minhlango eka indastri. Hakanyingi timhaka leti ku nga langutaniwaka na tona eka *Ombudsman* tihlamuseriwe kahle h ndlela leyi nga rivaleni, hikokwalaho leswi swi vuriwa leswi ku nga '*jurisdiction*' ya yena (l a h a a n g a n a m a t i m b a k o n a) .
- ***An Offence* (nandzu wa ku tlula nawu):** Nawu wu na swiyenge swo karhi eka Nawu leswi swi kombisaka leswi ku nga ku tlula nawu, leswi i nandzu wa ku tlula nawu (offence) na swona ku fanele ku endliwa chaji ya ku tlula nawu (ku pfuriwa nandzu wa vugevenga), hi munhu yoloye a nga tlula nawu .

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Timfanelo ta muxavi kumbe mukoloti (Kavanyisa ka 2)
- Ku ka u nga hakeli xikweleti na ku sindzisa ku hakeriwa ka xikweleti (Kavanyisa ka 7)
- Tibyuro ta swikweleti na vutivi hi swikweleti (Kavanyisa ka 9)
- Ku tshikilela no sindzisa ku landzeleriwa ka nawu wa NCA (Kavanyisa ka 11)
- Van'wana lava ku khumbaniwaka na vona ku pfuneta (Kavanyisa ka 12)

Kavanyisa ka 11

KU TSHIKILELA KU TIRHISIWA KA NAWU WA NATIONAL CREDIT ACT (NAWU WA TIKO WA SWIKWELETI)

Kavanyisa loku ku ta langutana na ndlela leyi *National Credit Act* (Nawu wa Tiko wa Swikweleti) ku tshikileriwaka hi yona leswaku wu tirhisiwa. Ku ta langutana na tinhlokomhaka leti landzaka:

- *The National Credit Regulator* (Mulawuri wa Tiko wa ta Swikweleti)
- *National Consumer Tribunal* (Huvo ya Tiko ya ta Vaxavi na vakoloti.)

The National Credit Regulator (Mulawuri wa Tiko wa ta Swikweleti)

Nawu wu sungula vukona bya *National Credit Regulator (NCR)* (Mulawuri wa Tiko wa ta Swikweleti) NCR yi lawula makete ya ta swikweleti no tshikilela ku tirhisiwa ka Nawu.

➤ **Mintirho:**

Regulator (Mulawuri):

- ↳ u langutana na ku tsarisa vanyiketi va swikweleti, tibuyuro ta swikweleti na Vatsundzuxi hi swikweleti (Debt Counsellors);
- ↳ u fanele ku monithara (ku xiyaxiya) na ku endla mindzavisiso hi swivilelo;
- ↳ u langutana na ntirho wa ku nyiketa swiviko ePalamende hi ku kumeka ka swikweleti (availability of credit), matirhelo ya makete ya swikweleti, ku fikeleleka ka vanhu eka swikweleti na ndlela leyi vanhu va ngheneke hi yona ku tlula mpimo eka swikweleti (consumer overindebtedness);
- ↳ u langutana na ku tshikilela ku tirhisiwa ka Nawu lowu.

➤ **Matimba:**

Regulator (Mulawuri):

- ↳ u endla ndzavisiso hi ku ka ku nga landzeleriwi nawu ka lava va nga rejistara (tsarisa);
- ↳ u humesa tinothisi eka lava va nga landzeleriku nawu;
- ↳ u chuchisa lava va nga landzeleriku nawu eka Tribunal (Huvo);
- ↳ u hundzisela swivilelo eka Tribunal;
- ↳ u endla swikombelo eka *Tribunal* leswaku ku susiwa lava va nga tsarisa eka nongonoko wa varejistari;
- ↳ u veka swiyimo na swipimelo eka lava va nga rejistara.

(Section 12)

National Consumer Tribunal (Huvo ya Tiko ya ta Vaxavi na vakoloti)

Nawu wu sungula leswaku ku va na National Consumer Tribunal (Huvo ya Tiko ya ta Vaxavi na vakoloti). *Tribunal* yi sunguleriwe ku nyiketa swiboho hi swilo leswi khumbaka swikweleti (ruling on credit issues) laha ku nga na timholovo, leti ti nga ntlhantlhekangiku hi tirhelo ra NCR. Yi nga nyiketa mindziho (penalties) leyi yi nga longoloxiwa laha hansi:

➤ Swileriso (orders):

- ↳ Tribunal, hi ku tshama tani hi xirho xin'we kumbe vaahluli va swirho hinkwaswo leswi swi nga swinharhu (bench of three members), yi nga teka xiboho hi swilo leswi landzaka:
 - Ku sula eka rejistara lava va nga tsarisa;
 - Timhaka leti ti nga rhumeriwa hi Regulator;
 - Ku nyiketa mindziho (penalties) laha vanhu va kumekaka va nga landzelelangi nawu;
 - Ku endla swileriso hi mali leyi yi faneleke ku hakeriwa (cost orders) eka timhake leti yi tekaka xiboho hi tona;
 - Ku humesa swileriso swa ku pfumela (consent orders) laha lava va khumbekaka va pfumelelanaku kona ku ntlhantlha mholovo;
 - Ku humesa swileriso swa ku pfumela (consent orders) laha ku nga na ku pfumelelana eka ku hleriwa hi vuntshwa ka swikweleti;
 - Ku humesa xiboho xa leswaku ndlela leyi munhu kumbe nhlango lowu wu nga tsarisa wu nga tikhoma hi yona yi tshimbisiwile no siveriwa hi Nawu lowu;
 - Ku humesa xileriso xa leswaku loyi a nga tsarisa a tshika ndlela leyi a tikhomaka hi yona.

- Mindziho (penalties):
 - ↳ Tribunal yi nga humesa ndzihi hi swa mafambiselo (administrative penalties);
 - ↳ Ndziho (penalty) wu nga ka wu nga tluli ntsengo wa R1 miliyoni kumbe 10% ya mali leyi yi kumiwaka hi loyi a nga tsarisa hi lembe, kumbe ntsengo lowu nga henhla eka leyi mimbirhi.

(Xiyenge 150 & 151)

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Timholovo na swivilelo (Kavanyisa ka 10)

GLOSARI (NHLAMUSELO YA MARITO)

- **Loyi a nga tsarisa** – swi katsa vanyiketi va swikweleti, vatsundzuxi hi swikweleti, na tibyuro leti ti nga tsarisa na Regulator (Mulawuri).

TINHLOKOMHAKA TIN'WANA LETI FAMBELANAKA:

- Timfanelo ta muxavi kumbe mukoloti (Kavanyisa ka 2)
- Maendlelo ya ku maketa (Kavanyisa ka 4)
- Ntirhiso-mali (costs) (Kavanyisa ka 5)
- Ku tlherisela, ku yimisa, na ku hakelela xikweleti nkarhi wa ntwanano wu nga si fika (Kavanyisa ka 6))

Kavanyisa ka 12

VAN'WANA LAVA KU NGA KHUMBANIWAKA NA VONA VA SWIPFUNETO

Eka kavanyisa loku, u ta kuma vuxokoxoko bya ku khumbana bya minhlango yin'wana leyi ku nga ngenisiwaka eka yona swivilelo swo kongomana na timhaka to hambana.

1. ***The National Credit Regulator*** (Mulawuri wa Tiko wa ta Swikweleti)
 - ku ntlhantlha swivilelo leswi kongomaneke na mintwanano ya swikweleti, tibyuro ta swikweleti na Vatsundzuxi hi swikweleti (Debt Counsellors)
 - Toll share* (Nomboro yo avelana yo ka yi nga hakeriwi):
0860 627 627
2. ***Financial Services Board*** (Bodo ya ta vutirheli bya swa timali)
 - ku ntlhantlha swirhalanganyi leswi kongomaneke na vutirheli bya timali kambe ku nga ri bya tibangi, xikombiso, swikimu swa vuvekisi bya timali, minkwama ya tiinxuwarensense ta timpecheni na tisosayati ta xinakulobye.
 - Toll free* (Nomboro yo ka yi nga hakeleriwi):
0800 110 443 kumbe 0800 202 087
 - Fekisi: (012) 347 0221

3. ***Credit Information Ombudsman*** (Ombudsman wa vutivi hi swikweleti)
 - ku langutana na xivilelo xa munhu hi wun'we makongomana na vutivi hi swikweleti
 - Call Centre* (Senthara ya Tinqingho):
0861 662 837 kumbe 0860 OMBUDS

4. ***Ombudsman for Banking Services*** (Ombudsman wa swa vutirheli bya Tibangi)
 - ku langutana na swivilelo swa munhu hi wun'we swo kongomana na vutirheli na ti-product ta bangi
 - Riqingho: 0860 800 900 kumbe 0860 OMBUDS
 - Fekisi: (011) 838 0043

5. ***Debt Collectors Council*** (Khansela ya Vatsundzuxi hi swikweleti)
 - ku langutana na swivilelo leswi kongomanake na ku hlengeletwa ka swikweleti
 - Riqingho: (012) 804 9808
 - Fekisi: (012) 841 6238

6. ***Department of Trade and Industry*** (Ndzawulo wa swa Minxaviselano na Vumaki)
 - Riqingho: (012) 349 9500
 - Call Centre* (Senthara ya Tinqingho): 0861 843 384
 - Fekisi: 0861 843 888

7. **Minhlngano ya Swifundzhankulu ya Timhaka ta Vaxavi**
- ku langutana na swivilelo swa muxavi loyi a twaku leswaku
timfanelo ta yena ti onhiwile

Eastern Cape (Vuxeni bya Kapa)

Nomboro ya riqingho (040) 609 3663

Nomboro ya fekisi (040) 609 3201

Free State (Freyisitata)

Riqingho: (051) 400 4852

Fekisi: (051) 400 9609/10

Gauteng

Riqingho: (011)355 8008/6

Fekisi: (011) 355 8019

Kwa-Zulu Natal

Riqingho: (031) 310 5300

Fekisi: (031) 310 5416

Limpopo

Riqingho: (015) 291 2863/4/2

Fekisi: (015) 291 2898

Mpumalanga

Riqingho: (013) 752 3761

Fekisi: (013) 752 3729

North West

Riqingho: (018) 387 7700

Fekisi: (018) 392 5660

Northern Cape (N'walungwini Kapa)

Riqingho: (053) 830 4800

Fekisi: (053) 832 4830

Western Cape (Vupeladyambu Kapa)

Riqingho: 0800 007 081

Fekisi: (021) 483 5872